

**HİTİT İMPARATORLUĞU'NUN YIKILIŞINDAN
BİZANS DÖNEMİ'NİN SONUNA KADAR
ADANA VE ÇUKUROVA TARİHİ***

Prof. Dr. Ahmet ÜNAL
Münih Üniversitesi
Assuriyoloji ve Hititoloji Enstitüsü
Eski Anadolu Dilleri ve Kültürleri
Bölümü Başkanı
Ahmet.Unal@lrz.uni-muenchen.de,
ahmunal43@gmail.com

ÖZET

Geç Tunç Çağı'nın sonlarına doğru (M.Ö.1200) Hitit Devleti ve onunla birlikte daha birçok askeri gücün yıkılıp tarih sahnesinden silinmesine neden olan tarihi olaylar yeterince açık değildir. Tüm bu felaketleri Ege Göçleri'yle geldikleri var sayılan ve Deniz Kavimleri denen ve Mısır kaynaklarının biraz abartarak tüm Önasya ve Yakın Doğu'yu yağmalamak, yakıp yıkmaktan sorumlu tuttıkları yarı hayali bir kavime atfetmek hiçbir zaman gerçekleri aksettirmez. Buna göre en başta Hatti (Hititler), Qadi (Kizzuwatna), Kargamiş, Arzawa ve Alasiya (Kıbrıs) olmak üzere hiçbir kavim, denizden gelen bu çapulculara karşı koyamamıştı. Mısırlılar'ın bu kavimlerle ilgili haberleri o kadar abartmalarının bir sebebi, belki de onların denizden gelmeleri ve tıpkı Orta ve Yeni Çağların korsanları gibi en başta Mısır olmak üzere Doğu Akdeniz sahillerini yağmalamalarıydı.

Ancak bir zamanların Kizzuwatna'sında Çukurova'daki tarihi gelişmeleri birinci elden anlatan belgeler gene yoktur, bölge tarihine ışık tutan bazı kıt bilgiler Yeni Assur kaynaklarından, özellikle III.Salmanassar'ın (M.Ö.858-824) Çukurova'ya yaptığı askeri sefer ve işgallerden bilinmektedir. III.Salmanassar Que'ye sefer düzenleyen ilk Assur kralıdır. Assurlular, o zamanlar Çukurova'nın hiç olmazsa bir kısmını, doğudaki Ovalık Kilikya'yı Que olarak biliyorlardı.

Anahtar Kelimeler: Hitit, Kilikya, Çukurova, Assur, Babil, Que.

* Prof. Dr. Ahmet Ünal, bu konuşmasını ÇÜ FEF Arkeoloji Bölümü'nde 22.04.2000 tarihinde gerçekleştirmiştir.

HISTORY OF CILICIA AND ADANA FROM THE DOWNFALL OF THE HITTITE EMPIRE UNTIL THE END OF THE BYZANTINE PERIOD

ABSTRACT

With the downfall of the Hittite empire in ca.1200, the region enters what is commonly called the "Dark Age". With the exception of occasional references to the region in the annals of Neo-Assyrian kings, this period is characterized by an absence of archaeological and textual sources until ca. 750 B.C.E. Accordingly, it is hardly convincing to assign responsibility for the destruction of the Hittites and other Near Eastern powers to the invasion of the so-called Sea Peoples.

In the Neo-Assyrian period, Cilicia was divided into two sections: Que, more or less Cilicia Pedias, in the east; and Hilakku (from which our designation "Cilicia" derives), representing Cilicia Tracheia, in the west. It was Shalmaneser III who in the middle of the 9th century began conducting military expeditions to Que in an effort to subdue it. But Shalmaneser, it appears, was content simply to plunder the cities he encountered; he hardly succeeded in subduing it, as one inscription from Karaba'il clearly indicates. It is possible, however, that in 834/3 he conquered Que as far as Tarzu, modern Tarsus. After Shalmaneser's reign, our records again lack any reference to Cilicia until the time of Tiglatpileser III and Sargon II, and it appears that some kings in the region enjoyed relative freedom during this time.

Key Words: Hittites, Cilicia, Çukurova, Assyrian, Babylonia, Que.

Geç Tunç Çağı'nın sonlarına doğru (M.Ö.1200) Hitit Devleti ve onunla birlikte daha birçok askeri gücün yıkılıp tarih sahnesinden silinmesine neden olan tarihi olaylar yeterince açık değildir. Tüm bu felaketleri Ege Göçleriyle geldikleri var sayılan ve Deniz Kavimleri denen ve Mısır kaynaklarının biraz abartarak tüm Önasya ve Yakın Doğu'yu yağmalamak, yakıp yıkmaktan sorumlu tuttıkları yarı hayali bir kavme atfetmek hiçbir zaman gerçekleri aksettirmez. Buna göre en başta Hatti (Hititler), Qadi (Kizzuwatna), Kargamiş, Arzawa ve Alasiya (Kıbrıs) olmak üzere hiçbir kavim, denizden gelen bu çapulculara karşı koyamamıştı. Mısırlılar'ın bu kavimlerle ilgili haberleri o kadar abartmalarının bir sebebi, belki de onların denizden gelmeleri ve tıpkı Orta ve Yeni Çağların korsanları gibi en başta Mısır olmak üzere Doğu Akdeniz sahillerini yağmalamalarıydı. Firavun Merneptah ve III.Ramses'in yazıtlarında Aqaiwasa (Akalar?), Luka (Lukkalar?), Sardana, Denyen (Danunalar?), Şakar/İša (Sekles, Sikloi, güya Sicilya?), Šl/rdn (Sardoi,Sardunya?), Plst (Peleset, güya Filistinliler) ve Turša/İlš (Teres, Tuşa, güya Etrüskler) olarak geçen bu kavimlerin, Etrüsk, Aka, Filistinliler, Lukka, Sardunyalılar, Sicilyalılar vs. gibi tarihi devirlerde karşımıza çıkan kavimlerden hangilerine tekabül ettikleri çok tartışmalıdır ve bu konuda henüz bir fikir birliği sağlanamamıştır. Bir defa, eski Mısır yazısında ünlüler olmadığı için bu kavim adlarının seslendirilmesi katıyıyla kesin değildir. Onun için ses benzerliğine dayanan bu geliş güzel eşitlemelere kuşkuyla bakmak gerekir. Bunlar arasında örneğin sonraki devirlerde tarihi açıdan hiç önemi olmayan Sicilyalılar ve Sardunyalılar vardır. Deniz kavimleriyle ilgili arkeolojik belgelerin de var olduğu öne sürülmüş ve Mısır kabartmalarında onların fiziki tip ve etnografik kıyafetlerini gösteren ayrıntılara dahi dikkat çekilmiştir.

Geç Hitit Beylikleri ve Çukurova

Anadolu'ya gelince, son yıllarda, bir azınlık olarak geniş halk kitlelerini tahakkümleri altında tutan Hattusa'daki Hitit hanedanının, uzun yıllar onların askeri baskı ve ekonomik sömürülerine baş kaldıran yerli Anadolu kavimleri tarafından kovulduğu ve hanedan mensuplarının yok olmasıyla devletin de yıkıldığı savları önem kazanmaktadır. Ancak M.Ö.1200'lerden itibaren hanedanın ve devletin yıkılmasıyla Hattusa'daki Hitit yazılı belgelerinin artık konuşmamasıyla tarihi gelişmeleri anlatan yazılı kaynaklar ve arkeolojik belgeler de susmakta olduğundan, Karanlık Çağ denen M.Ö.1200 ile M.Ö.750 yılları arasındaki yaklaşık 450 senelik zamanı kapsayan devirde neler olup bittiğini kavramak da zorlaşmaktadır. Bu devirde Anadolu'ya yeni göçler olduğu, yeni gelenlerin küçük devletler veya beylikler kurdukları kesindir. Bu yeni göçlerin yanında, eskiden devlet kurma olanağı bulamamış yerli Anadolu kavimlerinin de bağımsızlıklarını ilan ederek beylikler kurdukları kesindir. En belli başlıları Frigler, Lidyalılar, Likyalılar, Urartular ve Batı Anadolu sahillerinde kurulan Grek koloni kentleri olarak karşımıza çıkan bu devletler arasında, Anadolu'nun Güney ve Güneydoğusu'nda kurulan Geç Hitit Beylikleri denen küçük şehir devletleri de vardır. Hitit İmparatorluk Devri'nin tarihi geleneğini şahıs isimlerinde yaşatmak ve Luvi resim yazısını (hiyeroglif) kullanmayı devam ettirmek dışında Hititlilikle hiçbir ilişkisi olmayan, tamamıyla Aramileşmiş olan bu devletlerden bazıları Çukurova'da da kurulmuştur. Örnek olarak Amik ovasındaki Unki (Pattina) Krallığını ele alacak olursak; buradaki krallar Lubarna/Liburna (Hititçe: Labarna), Sapalule (Hititçe: Suppiluliuma), Qalparunda (Halparuntiya) gibi büyük Hitit devleti krallarının adlarını anımsatan isimler taşımaktaydılar.

Yeni Assur Çağı'nda Çukurova (M. Ö. 858-612) Çukurova'da İki Önemli Krallık: Que ve Hilakku.

III.Salmanassar Devri'nde Çukurova (M.Ö.858-824)

Ancak bir zamanların Kizzuwatna'sında Çukurova'daki tarihi gelişmeleri birinci elden anlatan belgeler gene yoktur, bölge tarihine ışık tutan bazı kıt bilgiler Yeni Assur kaynaklarından (**Res.1**), özellikle III.Salmanassar'ın (M.Ö.858-824) Çukurova'ya yaptığı askeri sefer ve işgallerden bilinmektedir. III.Salmanassar Que'ye sefer düzenleyen ilk Assur kralıdır. Assurlular, o zamanlar Çukurova'nın hiç olmazsa bir kısmını, doğudaki Ovalık Kilikya'yı Que olarak biliyorlardı. Her nasılsa bir defa geçen kent ismi Kisuatni dışında Kizzuwatna neredeyse unutulmuştur. Tevrat'a göre Süleyman Peygamberin (965-931) QWH (Coa) olarak bilinen Que ile at ticareti ile ilgili ilişkileri vardı (I.Krallar Bap 10:28; II.Tarihler Bap 1:16. Kitabı Mukaddes Şirketi'nin İstanbul 1958 basımı Kitabı Mukaddes. Eski ve Yeni Ahit, 350, 429: QWH'yı "Mısır Ülkesi" olarak çeviriyorlar). III.Salmanassar M.Ö. 854, 842 ve 840 yıllarında Que ve Hilakku ile karşı karşıya gelecek, en başta diğer Geç Hitit Beylikleri olmak üzere artık Que ve Hilakku'yu da işgal ederek, orasını bir Assur eyaleti yapmak isteyecektir. "Göklere hançer uçları gibi sarp bir şekilde yükselen ve atalarımın hiçbirinin içine giremediği yüce dağların içinde bakırdan çapalarla kabaca yollar açtırdım" diye övünen III.Salmanassar artık sık sık Amanos Dağları'nı geçecek ve Kilikya'ya

saldıracaktır:

“Amanos sıradağlarından hareketle Orontes (Asi) Irmağı’nu geçtim (ve) Pattinalı (Amik Ovası kralı) Sapalulme’nin müstahkem kenti Alisir’e (veya Alimus) yaklaştım. Patinalı Sapalulme hayatını kurtarabilme pahasına, Bit-Adini kabilesinden Ahunu’yu, Kargamişli Sangara’yu, Sam’alılı Haiyanu’yu, Queli Kate’yi, Hilakkulu Pihirim’i, Iasbuqlu Bar-Anate (ve) Iahanlı Adānu’yu ordusunun içine aldı. Beyim Tanrı Assur’un emriyle onların birleşik kuvvetlerini darmadağın ettim. Kenti kuşattım, teslim aldım (ve) değerli savaş ganimetlerini, sayısız savaş arabalarını (ve) koşum atlarını ülkeme taşıdım”.

İlginçtir ki, Salmanassar Amik Ovası ve diğer Geç Hitit Şehir Beylikleri’nden hep *“Hatti Ülkesi’nin insanları”* diye bahsetmektedir.

Salmanassar’ın Kilikya seferleri arasında saltanatının 20.yılında (M.Ö.839) yaptığı seferi biraz daha ayrıntılıdır ve olaylar şu şekilde anlatılmaktadır:

“Saltanatımın yirminci yılında Fırat Nehri’ni yirminci kez geçtim. Kendi (birliklerimle) birlikte tüm Hatti Ülkesi’nin krallarını da teftiş ettim. Hamanu Dağı’nu (Amanos) geçtim. Aşağıya, Que (kralı) Kate’nin yerleşim yerlerine indim. Lusanda, Abarnani, Kizuatni (Kizzuwatna) ve başından sonuna kadar birçok yerleşim yerini müstahkem yerlerle birlikte ele geçirdim. Oralarda çok kan akıttım. Savaş tutsaklarını alıp götürdüm. Hükümranlığımın iki adet anıtını diktirdim. Kudretim şöhretini onlar üzerine yazdırdım. Birincisini, kentlerinin başladığı yere, ikincisini ise denizin başladığı ve onun yerleşim yerlerinin bittiği yere yapturdım. Zafer ve gücümü Que üzerine yerleştirdim”.

Aynı seferi kısa olarak anlatan başka bir nüshada ise genel hatlarıyla;

“Kate’nin kentlerini sildim süpürdüm, tahrip ettim (ve) ve sayısız kentleri yaktım. Çok insan katlettim (ve) onlardan sayısız şeyler yağmaladım. Onun (Kate’nin) haracını kabul ettim (ve) onu efendim Adad’a yaşayacağım günler uzun olsun diye kendi hayatım, saltanat ve tahtımın devam etmesi, düşmanlarımın yanıp kül olması, tehlikeli düşmanlarımın helak olması (ve) bana karşı çıkan kralların ayaklarına kapanarak bana teslim olmaları için sundum” denmektedir.

Başka bir nüshada ise olay daha da kısa tutulmuştur ve *“onların kentlerini teslim aldım ve onları yağmaladım”* demekle yetinilmiştir.

Salmanassar metnin devamında saltanatının ilk 20 yılında toplam 110.610 tutsak ele geçirdiğini, 82.600 kişiyi öldürdüğünü, 9.920 kısra ve katır, 35.565 sığır, 19.690 eşek, 184.755 adet de küçük baş hayvanı yağmaladığını anlatır ki, bunların bir kısmı Que Ülkesi’nden kaynaklanmaktaydı. Salmanassar’ın bu işgallerinin kalıcı olmadığı anlaşılıyor, keza Kuraba’il’de bulunan heykeli üzerindeki yazıtta olayı sadece Que Kralı Kate’den haraç aldığını belirtmekle geçiştirmekte, herhangi kesin bir askeri zaferden söz etmemektedir. Eğer gerçekten Que üzerine büyük bir zafer kazanmış olsaydı, heykel yazıtında bunu övünerek belirtmesi gerekirdi.

Salmanassar’ın yukarıdaki yazıtında Çukurova’da diktirdiğini belirttiği kabartmalardan hiç olmazsa bir tanesi, Adana-Kozan yolunun doğusunda yüksekçe bir tepe üzerinde bulunan ve fazlaca aşınmış olduğundan kime ait olduğu bilinmeyen Uzunoğlanteppe (Ferhatlı) kaya kabartmasıyla eşitlenebilir (**Res.2**).

Bunun dışında III.Salmanassar saltanatının 25. ve 26.yıllarında (M.Ö.834 ve 833) batıya doğru Fırat Nehri’ni gene geçmiş, tüm Hatti krallarının haracını toplamış, Amanos Dağları’nı aşarak gene Que Kralı Kate’nin kentlerine saldırmıştır.

Çukurova'nın önemli kentleri arasında olan ve Salmanassar'ın "Kate'nin müstahkem kenti" dediği Timur'u kuşatmış, halkını kılıçtan geçirmiş, yağmalamış, tahrip etmiş ve onu çok sayıda kentle birlikte ateşe vermiştir. Ertesi sene Tullu'nun kraliyet merkezi Tanakun'u kuşatmış, Tanrı Assur'un güçlü ışık huzmelerinden gözü kamaşan ve korkan Tullu, kentten çıkarak teslim olmuştur. Salmanassar Tullu'dan altın, gümüş, demir, sığır ve koyunu haraç olarak almıştır. Daha sonra Lamena Dağı'na (Nur Dağları?) gelmiştir. Ondan korkup kaçan insanlar bu dağlara sığınmışlardı. Lamena Dağı'nı kuşatan Salmanassar kaçan insanları teslim almış ve hepsini de istisnasız katletmiştir. Bundan sonra taa Tarzu'nun (Tarsus) üzerine gitmiş ve kente saldırmıştır. Tarsus halkını teslim almış ve gümüş ve altını haraç olarak toplamıştır. Kate'nin kardeşi Kirri'yi Tarsus'a kral olarak atamış ve gene Amanoslar üzerinden Assur'a dönmüştür. Ancak bu nihai seferden sonra Que'yi tamamıyla Assur hakimiyeti altına sokabilmiştir. Başka bir metinde Salmanassar Que ve Tabal'a saldırdığını, işgal ettiği ülkeleri harabe tepelerine çevirdiğini, kral Kate'yi onun başkenti Pahru'da (Misis?) (Res.3-4) kuşattığını yazmakta ise, de anlaşılın ne kenti işgal edebilmiş, ne de Kate'yi teslim alabilmiştir. Sadece Kate'nin kızını tutsak alabilmiş, zavallı kızı çeyizleriyle birlikte Kalah kentine götürmüştür.

Sam'al (Zencirli) Kralı Kilamuwa kendi steli üzerindeki Aramca yazıtında, Kate ile aynı şahıs olması muhtemel bir "Danuna kralı"nın (*mlk dnnym*), Assur kralının yardımıyla kendisine baskı yaptığını anlatmaktadır. Burada mühim olan, Assurlular'ın Que dedikleri ülkenin tıpkı Karatepe yazıtlarında olduğu gibi Danuna ile eşit olması ve Kate'nin III.Salmanassar'ın tüm seferlerine karşı bölgede hala potansiyel bir askeri güç olarak kalabilmesidir. Bu seferlerden sonra Salmanassar artık savaş meydanlarında gözükmemektedir. M.Ö.831 yılında onun komutanı (*turtānu*) Dayyan-assur Kilikya seferlerini üzerine almış ve isyan ederek Unqi (Pattin, Amik Ovası) kralı II.Lubarna'yı öldürten ve onun tahtına oturan Surri'yi uzaklaştırmış ve onun yerine Sasi'yi kral yapmıştır.

III.Salmanassar'dan II.Sargon'a Kadar Çukurova (M.Ö.823-720)

III.Salmanassar'dan sonra III.Tiglatpileser ve II.Sargon Devrine gelinceye kadar V.Samsi-Adad (M.Ö.823-811), III.Adad-Narari (M.Ö.810-783), IV.Salmanassar (M.Ö.782-773) ve III.Assur-Dan (M.Ö.772-755) zamanlarında Assur kaynaklarında Kilikya ile ilgili haberlerin olmaması dikkat çekicidir. Acaba Kilikya tüm bu zaman zarfında Assur boyunduruğu altında mıydı, yoksa bağımsız mıydı, kestirmek zordur. Ancak Sargon'dan biraz önce bir Que kralı, Hamath Kralı Zakur'un Aramca bir kitabesinde geçmekte ve liderliğini Arpad'ın yaptığı Hamat Kralına karşı yapılan bir koalisyonda yer almaktadır. Bu da, Que'nin bu sıralarda hala bağımsız olduğunu gösterse gerektir.

Karatepe'de Mucize Bir Devlet: Azatiwataya Krallığı

Que'de kendi içinde bir birlik olmadığından, ülke birçok yerel beylikten oluşmaktaydı. Bunlar arasında Salmanassar'ın yıllıklarında sözünü etmediği ve 1947'de Karatepe harabelerinin keşfinden beri bilinen Azatiwataya krallığı vardır. Karatepe'nin eski adının, Salmanassar'ın yıllıklarında ve Karatepe'de hüküm süren Azatiwada'nın

sözünü ettiği Pahari kenti olduğu görüşü, bugün artık destek bulamamaktadır. Ne var ki, Azatiwata kendisi Arami kökenli olmasına rağmen hanedanını eski Adaniya-Danuna geleneğine bağlamakta ve kendisine “Danunalar’ın (yani Adanalılar’ın) Kralı” demektedir. Azatiwata’nın babası veya daha büyük bir ihtimalle tabii olduğu beyi, Awarikus’tur. İsim benzerliğinden hareketle bu şahsın, Assur kralı III.Tiglatpileser’in yıllıklarında M.Ö.738 ve 732 yıllarında kendisine sürekli haraç gönderdiğini belirttiği Que Kralı Urikki (M.Ö.738-732) ile aynı şahıs olduğu kabul edilmektedir. Kral Urikki’nin ömrünün sonlarına doğru sürgüne gönderildiği ve sürgünde iken bile Assur karşıtı politikasını sürdürdüğü sanılmaktadır. Awarikus/Urikki ismi Karatepe dışında Hasanbeyli ve Cebelireis Dağı Aramca yazıtlarında da, *WRK* olarak geçmektedir. Tiglatpileser M.Ö.729 yılında Tabal kralını değiştirdiğine göre, herhalde Tabal’a giderken Que’den geçmiş olmalıydı. Urikki Tiglatpileser’in ölümünden sonra da saltanatına devam etmiştir ve II.Sargon ile de çağdaştır. Urartu Kralı Rusa, Anadolu krallıklarının ortak düşmanı Assur’a karşı Frigya Kralı Midas ile eşitlenen Muski Kralı Mita, merkezi muhtemelen Kululu’da yer alan ve Kayseri ve Nevşehir çevresindeki Tabal Kralı ve II.Sargon’un damadı Ambaris yanında bu Urikki ile de işbirliğine gitmişti. Sargon M.Ö.718 yılında bu koalisyonun liderliğini yaptığından kuşkulandığı Tabal ve Muskiler’e karşı saldırıya geçmiştir. Sargon’un M.Ö.715 yılında daha önce Mita tarafından işgal edilen kentleri geri almış ve onları Que kralına iade etmiştir. Bu kentler arasında *Harrua*, *Usnanis* ve *Qumasi* vardır. Bunlardan *Harrua*’nın isim benzerliğinden hareketle şüpheli bir şekilde Bizanslı Stefanos Kroniği’nde geçen Huria (Hyria) ile aynı olması ve dolayısıyla Silifke ile eşitlenmesi gerektiği ileri sürülmüşse de, bu kesin değildir. Biz yukarıda zaten Stefanos’a kuşkuyla bakmış ve onun Hurua’sının, Holmoi’dan bozma olduğunu söylemiştik.

Büyük bir talih eseri olarak, şimdi Que veya Azatiwata Kralı Warikas/Uriki ile ilgili birinci elden bilgiler mevcuttur. Kısa bir süre önce Adana’nın güneyinde Cine Köyü’nde bulunan Fenikece ve Hiyeroglif Luvicesi olmak üzere iki dilli bir kitabe içeren Geç Hitit kabartmasında (**Res.5-6**), Mopsos soyundan Warikas veya Fenikece şekliyle Uriki olduğunu söyleyen bu kral, kendisini Hiyawa Ülkesi Kralı ve Fırtına Tanrısı’nın hizmetkârı olarak tanıtmakta ve ülkesinin Sura (Assur) ile bir ev olduğunu yazmaktadır. Warikas, Fırtına Tanrısı’nın ve atalar tanrılarının yardım ve inayeti sayesinde Hiyawa Ülkesi ve ovasının sınırlarını genişlettiğini, ülkesindeki atlı süvarilerden ve piyadelerden oluşan ordularının sayısını arttırdığını, Assur Kralının kendisi için bir baba olduğunu yazar. Gerek bu ifadeden ve gerekse Hiyawa ve Assur Ülkelerinin bir ev oldukları kaydından, bu yerel beyin Assur tabiyeti altına girmiş olduğu anlaşılmaktadır. Metinde devamla, beyin doğuda 8, batıda ise 7 adet kale yaptırdığı ve oralarda bereket ve refahın arttığı belirtilmektedir.

M.Ö.710-709 yıllarında Sargon kendisi Babil cephesinde meşgul iken, generallerinden birini gene Mita’ya karşı göndermiştir. General çok sayıda köy ve kenti tahrip etmiş, düşmandan 2400 kişiyi de tutsak olarak getirmişti (Luckenbill, 1968: yazıt). Mita’ya karşı yapılan savaşın Göksu Vadisi’nde cereyan ettiği tahmin edilmektedir. Sargon zamanında Assur-sarru-usur Que valisi idi; Sargon’un bu valiye yazmış olduğu uzunca bir mektup ele geçmiştir. Bu mektuptan o zamanlar Kimmer tehdidi altında olan Frig Kralı Midas ile eşitlenmek istenen bir şahsın, Urik (Que kralı Urikki ile aynı şahıs mı?) tarafından Urartu’ya elçi olarak gönderilen 14 Queli’yi yakaladığı ve bir dostluk nişanesi olarak onları Assur Kralı Sargon’a yolladığı

belirtilmektedir. Nitekim kendisi bu jestin mükafatını hemen görmüştür, çünkü Sargon eyalet valisine gönderdiği bir buyrukta, ona çok iyi davranmasını tembih etmiştir. Ancak Frig-Assur yakınlaşması fayda vermemiş, aksine bir felaketle sona ermiştir. Sargon M.Ö.705 yılında seferde bulunduğu Tabal'da bir savaş sırasında öldürülmüş ve böylece Mezopotamya, Kilikya, Urartu ve Orta Anadolu'da yakıp yıktığı kentlerin, öldürdüğü sayısız insanların cezasını çekmişti. Bundan kısa bir süre sonra Midas da aynı akibete uğrayacaktır.

Karatepe Kuzey Kapısı'ndaki Hiyeroglif Luviceci-Fenikece İki Dilli Yazıtın Çevirisi: (Çeviri Hiyeroglif ve Fenikece Nüshalar Dikkate Alınarak Yapılmıştır)

“Ben Fırtına Tanrısı'nın (Tarhunza, Ba'al) takdis ettiği, onun hizmetçisi, Danunalar kralı Awarikku'nun desteklediği Azatiwata'yım. Fırtına Tanrısı beni Danunalar'a baba ve anne yaptı. Danunalılar'a yaşam verdim. Adana Ovası topraklarını güneşin doğduğu yerden battığı yere kadar genişlettim. Benim günlerimde Danunalar iyi şeylere hep bol miktarda sahip oldular. Ve ben Pahara'nın zahire depolarını doldurdum, Fırtına Tanrısı sayesinde atların, kalkanların ve orduların sayısını arttırdım. Kibirli olanı (?) kırdım ve ülkede mevcut olan kötülükleri söküüp attım. Efendimin evini iyilik içerisinde inşa ettim; efendimin ailesi için iyi olan tüm şeyleri yaptım. Onların, atalarının tahtında oturmalarını sağladım. Tüm krallarla barış tesis ettim. Adaletim, hikmet sahibi olmam ve iyiliğim yüzünden her kral beni kendi babası yerine koydu. Muksa (MPŠ) evine hizmet etmeyen kötü insanların ve çapulcuların bulunduğu tüm sınır toprakları üzerinde güçlü duvarlar yaptım ve ben Azatiwata onları ayaklarının altına aldım. Danunalılar barış içinde yaşayabilsinler diye, ben o yerlerde kaleler yaptım. Güneşin battığı yerlerde benden önceki kralların alamadıkları güçlü kaleleri (toprakları) fethettim. Onlara darbeler indirdim. Onları aşağı indirerek topraklarının doğu taraflarına yerleştirdim; Danunalılar'ı (da) oralara (boşalan yerlere) yerleştirdim. Saltanatım sırasında Fırtına Tanrısı sayesinde Danuna topraklarını batıda ve doğuda, daha önceleri insanların gitmekten korktukları, yollarından geçmeye çekindikleri yerlerde bile genişlettim; böylece benim günlerimde kadınlar bile ellerinde kirmanlarıyla oralarda yürüyebilirler. Benim günlerimde bolluk ve bereket ve iyi yaşam, barış içinde yerleşmiş bir Danuna ve Adana Ovası vardı. Ben bu müstahkem kenti kurdum ve ona Azatiwataya adını verdim. Fırtına Tanrısı ve Geyik Üzerindeki Tanrı, bana bu kenti kurmakla görevlendirdiler. Fırtına Tanrısı ve Geyik Tanrısı'nın lütfuyla onu bolluk ve bereketlilik içinde, yaşamı iyi ve huzur içinde yaşasın diye kurdum. O, Adana Ovası ve Muksa'nın evini korusun. Benim günlerimde Adana Ovası'nda bolluk ve bereket vardı. Benim günlerimde Danunalılar için hiç karanlık (gece) yoktu. Bu müstahkem kenti ben kurdum ve onun içinde Fırtına Tanrısı'nı yerleştirdim. Her Irmak Ülkesi, senede bir sığır, bir koyun ve bağ bozumunda bir koyun kesmek suretiyle onu onurlandırsın. Onlar Azatiwata'yı sağlık ve yaşam ile kutsasınlar ve onu diğer kralların üzerine hakim kılsınlar. Kutsal Fırtına Tanrısı ve bu kalenin tanrıları ona, Azatiwata'ya uzun günler, çok yıllar, bolluk ve krallara karşı zafer bahşetsinler. Bu kale bir Tahul ve Şarap Tanrısı olsun ve onun içinde oturan ahali koyun, sığır, Tahul Tanrısı ve Şarap Tanrısı sahibi olsunlar. Onlar çok sayıda gebe kalsınlar, büyüsünler, Fırtına Tanrısı ve tanrılar tarafından Azatiwata ve Muksa evinin hizmetine verilsinler. Eğer krallardan biri veya erkekçe adı olan bir prens

'Azatiwata'nın adını bu kapıdan sileceğim ve kendi adımlı kazıtacağım' derse veya bu kaleyi ele geçirmeye heveslenir ve Azatiwata'nın yaptırdığı kapıları tahrip ederse ve kapılara ben sahip olacağım, ben kendi hesabıma kendi adımlı kazıtacağım derse veya hırsından ve kötülüğünden onları söküp atarsa, Göğün Fırtına Tanrısı, Göğün Güneş Tanrısı, Hikmet Tanrısı (Ea) ve tüm diğer tanrılar o krallığı, o krallığın kendisini ve o adamı (yeryüzünden) silsinler. Bundan böyle Azatiwata'nın adı, Ay ve Güneşin adları nasıl duruyorlarsa, (öylece) ebediyyen dursun!"

Karatepe Hanedanı Muksa (Mpš) ve Grek Mopsos Efsanesi

Karatepe Kralı Azatiwata iki dilli yazıtında, babası veya hamisi Awariku'nun ölümünden sonra Karatepe'de "Muksa Evi" (hiyeroglif yazıt *Mukšan* DOMUS-ni-i, Fenikece *MPŠ*, Mopso) hanedanını kurduğunu yazar. Onun bu şekilde bağımsızlığını ilan etmesi ve Orta Ceyhan üzerinde Karatepe Kentini (Azatiwataya) kurup kabartma ve ortostatlarla süslemesi ve Adana Ovası'nı mamur hale getirmesi, ancak ve ancak Geç Assur Kralı II.Sargon'un M.Ö.705'te ölmesi ve Assur hakimiyetinin zayıflamasından sonra mümkün olmuştur. İşte Azatiwata'nın Muksa (*MPŠ*) hanedanı dediği ve kim olduğu bilinmeyen, ancak Hitit Devleti'nin yıkılmasından sonra Karaman civarındaki Karadağ ve Kızıldağ hiyeroglif yazıtlarına göre sonraki Isauria'da hükmetmeye devam eden ve Hartapus'tan sonra gelen Tarhundassa krallarından biri olması muhtemel olan bu efsanevi şahıs, gene Grek efsanelerinden bilinen, Apollon ve Manto'nun oğlu, Troia savaşlarından sonra iki arkadaşı Kalchas ve Amphilocheus ile birlikte güneye ve doğuya doğru kaçıp, özellikle İyonya, Karya, Pamfilya, Kilikya, Lidya, Suriye ve Fenike'de birçok kent kuran Mopsos ile eşitlenmiştir. Bu kentler arasında Pamphilya'da Phaselis, Aspendos, Kilikya'da ise Mopsuhestia, Mopsokrene, Mallus ve Magarsus (Karataş) vardır. Bu efsaneden hareketle hemen Hitit metinleri bir süzgeçten geçirilerek Mopsos'a benzeyen şahıs isimleri arandı ve gerçekten de *Mukšuš* diye bir şahıs M.Ö.15.yy.'a tarihlenen Madduwatta-metninde (KUB 14.1 Ay.75) bulundu. Bu şahsın tabiatıyla Mopsosla hiç ama hiç ilişkisi söz konusu olamaz; ayrıca metin o kadar kırık ki, *Mukšuš*'un hangi muhtevada geçtiği bile bilinmemektedir. Diğer taraftan efsaneye göre kurulan kentlerin sayısı o kadar fazladır ki, tüm bunları bir tek Mopsos'un başarmış olması imkansızdır; dolayısıyla belki de birden fazla Mopsos söz konusuydu veya her efsanenin yapısında olduğu gibi her şey, her tarihi olgu gerçeklerden arındırılmış ve basite indirgenmişti, klişelere sokulmuştu. Ayrıca bu eşitlemenin tarih açısından bir önemi yoktur, çünkü Grek efsanesinin yarattığı Mopsos diye bir şahıs yoktur ve olmamıştır. Burada Grekler'in tarihi tahrif ederek (değiştirerek) Muksa (Mopso) isimli bu Kilikyalı şahsiyeti klişeleşmiş bir efsane kisvesine sokmaları ve mistik, hayali bir Grek dünyası içine sokmaları söz konusudur. Burada Mopsos ve onunla birlikte kurulduğu iddia edilen Mopsokrene kentlerinin Helenistik devirden önce mevcut olmadıklarına işaret edilmelidir.

Mopsos'un Kurduğu Söylenen, Gerçekte ise M.Ö.5500'de Kurulmuş Olan Mopsuhestia-Misis (Yakapınar) Kenti

Mopsos tarafından kurulduğu öne sürülen kentler arasında bugün Misis (Yakapınar) olarak bilinen ve antik devirlerde onun adına izafeten Mopsuhestia denen kent vardır (Res.7). Özellikle vurgulamak gerekir ki, bu kent Mopsos bu topraklara

henüz ayak basmadan tam 4000 sene önce, yani daha Kalkolitik Çağ'da var idi ve bundan dolayı asla onun tarafından kurulmuş olamaz. Adana'nın 37 km. doğusunda Ceyhan Irmağı'nın sağ tarafındaki büyük höyüğün toprak yığınları altında saklı olan eski Misis'te yapılan arkeolojik araştırmalar, en üstteki yoğun Roma, Bizans, Arap kalıntıları dolayısıyla maalesef derinlere inememiştir. Kazılan her yerde neredeyse bir Roma sarnıcıyla karşılaşmıştır. Buna rağmen, yer üstü buluntularına da bakılarak, Kalkolitik, Eski Tunç Çağı ve Geç Hitit Devrinde iskanın mevcut olduğu anlaşılmıştır. Misis, Azatiwata'nın yazıtlarında sözünü ettiği ve kraliyet depolarının yer aldığı Pahri-Pahar veya Zunahara, Timur, Tanakun, Lamena ile eşitlenmek istenmişse de, bu kesin değildir.

II.Sargon'dan Geç Assur İmparatorluğu'nun Çöküşüne Kadar Çukurova (M.Ö.720-612)

III.Salmanassar'ın kesin işgallerinden yaklaşık yüz sene sonra Çukurova'nın hala Assur işgali altında bulunduğu veya bir Assur eyaleti olduğu sanılmaktadır. Assur Çukurova'yı, buraya tayin ettiği eyalet valileri vasıtasıyla idare ediyordu. Peki Karatepe'deki Azatiwata, Yüreğir'deki yerli beyler, Illubrule Kirua, Kundili ve Kizzulu Sanduarri gibi diğer yerli krallar nasıl oluyor da varlıklarını sürdürebiliyor, o kadar imar faaliyetlerinde bulunabiliyorlardı? Belki de Assur krallarına haraç vererek ve onlarla iyi geçinerek! M.Ö.8.yy.'ın sonlarına kadar Çukurova'daki Assur hakimiyeti sürmüş olacaktır; II.Sargon devrinde (M.Ö.715) bunun böyle olduğuna dair ipuçları vardır. Tabii ki, boyunduruk altında tutulan yerli halk sık sık isyan ediyor, ama Assurlu valiler isyanları bastırıyorlardı.

İsyanların sayısı II.Sargon'un öldüğü M.Ö.705 yılından sonra artmış gözüküyor. Yerli halkın Assur despotizmine karşı yaptığı bu ayaklanmalar, Grek kolonizasyonu ile ilişkiye geçirilmiş, Grekler sanki buralardaki yerli insanların özgürlük mücadelelerini üstlenmişler gibi ipe sapa gelmez görüşler beyan edilmiştir. Bu yapılırken de buralara gelen Grekler'in asker değil, tüccar oldukları, ayrıca sayı ve cesaret bakımından Assurlular'a kafa tutamayacak kadar az oldukları unutulmuştur. Sanherib zamanında Illubru kralı Kirua böyle bir isyana girişmiştir (M.Ö.696), Ingirra ve Tarsus gibi Kilikya kentleri ve Hilakkulular da bu isyana katılmışlardır. Sanherib yaptığı karşı saldırıdan sonra çok sayıda savaş tutsağıyla geri dönmüştü. Ninive'de yaptırdığı bir saray inşaatında Que ve Hilakkulu tutsakları çalıştırmakla övünmektedir (Luckenbill, 1968: 362). İsyana eden kentler arasından Karatepe yazıtlarından bu devirde var olduğunu bildiğimiz Adana'nın olmaması dikkat çekicidir. Acaba Azatiwataya Beyi isyana katılmamış mıydı? Hilakkular'ın Assurlular tarafından hezimete uğratıldıkları ve nihai savaşın Gülek Geçidi'ne yakın bir yerlerde cereyan etmiş olduğuna dair iddialar varsa da, bunların hiçbiri kesin değildir. Ashında Hilakku denen Taşlık Kilikya Assur egemenliğinin dışında kalmış olacaktır. Gülek Boğazı o zamanlar Niğde çevresindeki Tuwana (Bor Kemerhisar'daki Klasik Tyana) krallığının toprakları içindeydi. Abydenus ve Alexander Polyhistor'un günümüze Eusebius'un Ermenice Kroniklerinde ulaşabilen çevirilerinde ve Berossos tarihinde Assur Kralı Sanherib'in Grekler'i hem bir deniz ve hem de kara savaşında yendiği anlatılır. Burada kroniğin saptırılarak Grek dediği insanlar, elbette Que ve Hilakku'nun yerli halkı olacaktır. Deniz savaşı ise Grek yazarların bir uydurması olacaktır, keza bu devirde ne Assurlular'ın, ne de Queliler'in

bir donanması vardır. Bu devirde Grekler'in Assur'un potansiyel bir düşmanı olarak ne derece rol oynadıkları tartışmalıdır. II.Sargon'dan beri Geç Assur belgelerinde IAM(A)ANIA, ^{KUR/MĀT}YA-Ú-NA-A olarak geçtikleri öne sürülen ve deniz ve denizcilikle yakından ilişkili oldukları için "İyonyalı, Yunanlılarla" eşitlenmek istenen Grekler'in bu devirde özellikle Kilikya'da oynadıkları rol çok münakaşalıdır. Grekler'in en eski coğrafyacılarından Karyandalı (Karia) coğrafyacı Skylax (M.Ö.519), Grek kolonizasyonundan sonra Kilikya'nın önemli kentleri arasında sadece Charadnus, Anemorium, Nagidos, Kelenderis, Holmoi (Taşucu), Sarpedon, Soli, Zephyrium ve Mallus'u saymaktadır. Başka bir kaynağa göre bu kentlerden sadece Soloi ve Holmoi "Grek polisi" idi; İskenderun Körfezi'ndeki Myryandus sakinleri ise Fenike menşeli idi. Demek ki, Kilikya'da gerçek Grek denebilecek bir kent yoktu. Böyle "Grek polisleri" arasında Korykos (Kızkalesi), Tarsus, Magarsos (Karataş) ve Aigai'ai'nın (Aegea, Yumurtalık/ Ayas) sayılmaması çok dikkat çekicidir ve bundan ibret alınmalıdır.

M.Ö.679 yılında Yeni Assur Kralı Asarhaddon Konya Ereğlisi yakınlarındaki Hubusna'da (Kybistra) Kimmerler'in lideri Teuspa'yı yendi. Oraya giderken mutlaka Kilikya'dan geçmiş olması gerekir. Bu vesile ile "Dağlı Hitit Kavimleri" dediği Hilakkulular'ı da yenmiş ve onların köylerini işgal etmiştir. Aynı yıl, Kundu (belki de Anavarza ?) ve genellikle Sis (Kozan) ile eşitlenmek istenen Sizzu kralı Sanduarri, Assurlular'a karşı isyan etmiştir. Sanduarri ismi Karatepe Kralı Azatiwata (Fenikecesi 'ZTWD) ile kıyaslanmış ve onunla aynı şahıs olduğu öne sürülmüş ise de, bu pek kesin değildir; keza her iki isim de sanıldığı gibi birbirine benzememektedir. Bu isyanını, Sydon Kralı Abdimilkutti ile bir anlaşma yaparak genişletmiştir. Sanduarri'nin Assur yayılmacılığına karşı Fenike sahillerinin bir liman kenti Sydon ile askeri işbirliğine gitmesi, bu iki kentin Kozan ve Anavarza'da olmaktan ziyade, Çukurova'nın sahil kesiminde, muhtemelen Sydon'a yakın bir yerlerde olduğunu akla getirebilir; ayrıca bu durum, Sanduarri'nin Azatiwata ile eşitlenmesine de bir başka engel teşkil eder. Asarhaddon önce Sydon üzerine yürümüş, orasını M.Ö.677'de zaptetmiş, bunu takiben Sanduarri'ye saldırmıştır. Hem Abdimilkutti, hem de Sanduarri Assurlular tarafından tutsak alınmışlar ve ertesi sene kafaları kesilerek Assur'a yollanmıştır. Buna rağmen Kilikya'daki Assur hakimiyetinin sürekli olduğunda kuşku yoktur; keza Asarhaddon M.Ö.676 yılında Kilikya Que eyaletini yeniden organize etme gereksinimini duyacaktır.

Que en son M.Ö.655 yılına kadar bir Assur eyaleti olarak gözükmemektedir. Bu tarihten sonra Que'de Assur valiliği görevini yapanlar arasında Amiyanu, Nabudannani ve Marduk-sarru-usur bilinmektedir. Yeni Assur devletinin M.Ö.612'de İskitler tarafından yıkılmasıyla Kilikyalı yerel beylerin tekrar bağımsızlıklarını ilan etmiş olmaları gerekir. Bu bağımsızlık da uzun sürmemiştir, keza Yeni Babil kralları da stratejik ve doğal kaynakları dolayısıyla bölgeye çok yakın ve sıcak ilgi duymakta idiler.

Que'nin uzun yıllar Assur hakimiyeti altında kalmasına karşın, çoğunlukla göçebe olan ve sonraki Isaurialılar gibi savaşkan ve özgürlüklerine aşırı düşkün kavimlerin oturduğu Kilikya'nın dağlık kısmındaki Hilakku uzun süre Assurlular'a karşı bağımsızlığını koruyabilmişti. Ancak Assurbanipal zamanında Kimmerler'in Hilakku'yu da tehdit altına almalarından sonra politik açıdan Assur'a yaklaşmak gereğini duymuştur. Anlaşılan Assur'un yıkılmasından sonra da varlığını devam ettiren Hilakku, bu bölgeyle aşına olmaya başlayan Grekler tarafından Kilikya için

kullanılmaya başlamıştır. Hilakku'nun bağımsızlığı Nebuhadnezzar (M.Ö.592) ve kesin olarak Neriglissar'ın (M.Ö.557) işgallerine kadar sürmüştür. Daha M.Ö.6.yy.'ın başlarında burada Hilakku'da, *Sandasarme* adında yerli bir kral hüküm sürmekteydi ve tıpkı doğu kesiminin kralı Syenennis gibi o da bağımsızdı.

Yeni Babil Çağı'nda Çukurova: Hume ve Pirindu Krallıkları

Yeni Babilce'de Hume (Que) ve Pirindu (Hilakku) denen Kilikya muhtemelen II.Nebuhadnezzar (takriben M.Ö.592) devrinde Babil saldırılarına maruz kalmış, ama kesin kes işgal edilememiştir (**Res.8**). Babil kaynaklarının “Hume Ülkesi'nin Demiri” (AN.BAR ŞA Hume) ve hububat tohumlarını (ŞE.NUMUN) zikretmesi, ayrıca Kilikya'nın bu dönemdeki ekonomik önemini dile getirir. Bu devre ait metinler Taşlık Kilikya'da yer alan Pirindu ve Hume'den getirilen savaş tutsaklarından bahsederler. Anlaşılabildiği kadarıyla bu dönemde Kilikyalılar ile Lidyalılar Babil'e karşı ortak bir tehlike oluşturmaktaydılar ve Babil saldırı ve işgallerinin amacı, bu tehlikeyi ortadan kaldırmaya dönüktü. Babilliler burasını ancak Kral Neriglissar'ın 3.saltanat yılında (M.Ö. 557-556) kesin olarak işgal edebilmişlerdir. Ama bu işgal Assurlular'ınki gibi Ovalık Kilikya ile sınırlı kalmamış, taa Göksu Irmağı'nın batısındaki Kirsu'ya (Gülнар yakınlarındaki Meydancikkale) kadar yayılmıştır. Neriglissar Kroniği'nde bu seferi Pirindu Kralı Appuası'ya karşı düzenlediğini yazar. Kendisi Appuası'ya yenememiş olmasına karşın, bizim Mersin Yümüktepe'ye koymak istediğimiz Kilikya'nın eski liman kenti Ura'yı işgal ederek yağmalamış, Göksu Vadisi ile eşitlenmesi gereken sarp bir vadiyi geçerek ta bugün Gülнар yakınlarında yer aldığı sanılan Kirsu'ya (Meydancikkale) kadar yürümüştür. Tarsus'ta bulunan Yeni Babilce tabletler ve en önemlisi Kral Neriglissar'ın askeri seferleriyle ilgili tarihi metni, bunun en açık kanıtlarıdır.

Babil Kralı Neriglissar'ın Pirindu Seferi ve Doğurduğu Topografik Sorunlar

“Pirindu Kralı Appuası, ordusunu teftiş ettikten sonra Suriye'yi yağmalamak üzere yola çıktı. Neriglissar (da) ordusunu teftiş etti ve ona karşı koymak üzere Hume üzerine yürüdü. (Neriglissar'ın) geleceğini önceden bildiği için, Appuası toplamış olduğu piyade ve süvari birliklerini bir dağ vadisi içinde pusuya yatırdı. Neriglissar onlara ulaştınca (çıkan savaşta) onları yendi (ve) (onun) büyük ordusunu işgal etti. Onun askerlerini ve çok sayıda atları teslim aldı. Appuası'yu Ura'ya kadar insanların tek sıra halinde (güçlkle) yürüyebildikleri sarp dağların içinden otuz saatlik (bēru) bir mesafe için takip etti. Oraya (Ura) ulaştığında, Ura'yı ele geçirdi ve yağmaladı. Hırçın dağlar içinden ve aşılması zor geçitlerden on iki saatlik bir mesafe yürüyerek Ura'dan onun (Appuası'nun) atalarının ve kendisinin kraliyet merkezi Kirsu'ya vardı. Onun surlarını, sarayını ve ahalisini ateşe verdi. Denizin ortasında bir dağ gibi yükselen Pitusu ona karşı koydu; (burada) altıbin savaşçı barınmaktaydı. Onu gemilerle işgal etti. Onun kentini yıktı ve halkını yakaladı. Aynı yıl Sallune Geçidi'nden Lidya sınırına kadar (her yeri) ateşe verdi”

Neriglissar Kroniği denen ve yukarıda çevirisini verdiğimiz metin, bizi bazı konularda aydınlatması yanında tarihi coğrafya açısından bazı güçlükler de arz etmektedir. Metinden anlaşıldığı kadarıyla Neriglissar, Appuası'nun kendisine saldıracağını önceden haber almış ve ondan tez davranmak için ordusuyla hemen yola

çıkıştır. Neriglissar bu haberi, Appuası Çukurova'nın içlerindeyken almış olamaz; bundan dolayı savaşın tıpkı Issos Savaşı gibi Amanos Dağları'na yakın bir yerlerde yapılmış olması gerekir. Appuası'nun piyade ve süvarileriyle savaş düzeni aldığı dağ vadisi pekala Beylan Geçidi veya Antitoroslar içinde daha başka bir yer olabilir. Kaçan Queliler'i otuz saat boyunca takip ederken Neriglissar "askerler tek sıra halinde geçebiliyordu" dediği dağ, pekala Yılanlıkale ile Ceyhan'ın denize döküldüğü yer arasında bu ırmağa paralel uzanan ve ortalama yüksekliği 750 m. olan Nur Dağları (Misis Dağları) olabilir. Bu otuz saatlik yolun hepsinin sarp dağlar içinden geçmiş olması şart değildir. Beylan Geçidi yakınlarında Appuası'nun yenilgisiyle sona eren savaştan sonra otuz saatlik takibin bir kısmı, Nurdağları içinden geçmiş olabilir. Eğer Neriglissar'ın hep dağlık yerlerden gittim sözünü ciddiye alacak olursak, yenik düşen Appuası'nun kuzeye, Kadırlı, Karatepe, Kozan, Karaisalı ve Tarsus'un kuzeyindeki dağlık ve sarp kesimlere kaçtığını ve otuz saatlik takibin oralarda cereyan ettiğini kabul edebiliriz. Askeri seferlerde bir yerden diğerine gidilirken illa da en kısa yoldan gidilecektir diye bir kural yoktur. Hele takip sırasında düşman nereye kaçarsa, onu izleme zorunluluğu vardır. Yani Kilikya'da sarp dağlar arayacağım diye illa da taa batılara, Taşucu, Limankalesi veya Tokmar Kalesi'ne kadar gitmeye hiç gerek yoktur. Sözün kısası, Ura'yı lokalize etmek isteyen araştırmacılar, Neriglissar'ın Amanoslar'daki savaş ile Kirsu (Meydancikkale) arasında geçtiği toplam kırkaltı saatlik rotayı düz bir çizgi üzerine koymaktadırlar ki, bu da aşağı yukarı günümüz İskenderun-Dörtöyl-Toprakkale-Osmaniye-Ceyhan-Adana-Tarsus-Mersin otoyolu ve ondan sonra Mersin-Silifke, Silifke-Gülnar karayoluna tekabül eder.

Ura'yı Mersin'e veya biraz daha batıda bir yerlere koymakta güçlük çeken araştırmacılar, bu Ura'yı Hitit İmparatorluk Devri'ndeki Ura'dan ayırmaktadır. Gerçekten de Neriglissar Kroniği'nde kentler ve bölgeler arasında verilen mesafe ölçüleri ciddiye alınacak olursa, Hitit-Ugarit Ura'sı ile Yeni Babil Ura'sını birbirinden ayırmak gerekecektir. Bu durumda Yeni Babil Ura'sının deniz kenarında olması gerektiğini zorlayan bir gerekçe de yoktur.

Ura, Meydancikkale, Dana Adası (Pityussa) ve Gazipaşa'nın (Selinus) Babilliler'ce Fethi

Neriglissar'ın Ura (Mersin)-Kirsu (Meydancikkale) arasındaki mesafeyi on iki saat olarak vermesi yüzünden, Ura Göksu Deltası'na veya Silifke'ye konmak istenmişti. Sırf bu lokalizasyonu desteklemek için doğruluğundan kesinlikle kuşku duyulan klasik devir ve Erken Bizans kaynakları da kullanılmıştır. Bunlardan biri, Justinianus (6.yy.) Devrinde Bizanslı Stefanos'un kaleme aldığı ve çok sayıda yanlışlar ve yanlış anlamalarla dolu olan eseridir. Bu yazara göre Silifke (Selekeia) (**Res.9**) "eskiden Olbia (veya başka bir varyantı Holmia) ve Huria adıyla" anılmıştır. Görüldüğü gibi burada, Stefanos Uzuncaburç yakınlarındaki Olba ile Taşucu'daki Holmi kentlerini birbirleriyle karıştırmaktadır. Çevreyi tanımayan ve antik yazarların verdikleri gene tutarsız bazı bilgileri birbirine karıştıran biri için bu gayet doğaldır. Eserinin başka bir yerinde Isauria'ya yakın olan bir yerde ve Göksu Irmağı kenarında yer alan Seleukeia'nın Huria ile aynı kent olduğunu ikinci kez belirtmesi bizi şaşırtmaktadır. Ama Hurmia nereden çıkmaktadır? Holmi bir Grek koloni kentiydi ve Seleukos Kralı I.Seleukos Nikator 280'lerde Silifke'yi kurup (Strabo 14.5.4) buranın halkını zorla yeni kurduğu bu kente

nakledinceye kadar kendi içine kapalı bir liman kentiydi. Bugün yer üstünde görülebilen hiçbir iz kalmamış olmasına rağmen Taşucu'nun **(Res.10-11)** dışında onun hemen yakınında bir yerde olması lazımdır. 1.yy.'da yaşamış Romalı yazar Plinius da Strabo'nun Holmoi dediği kente Hermia demektedir. Aslında bu isim de, Holmia veya Olbia'nın R/L fonetik değişimiyle bozulmuş bir şeklidir ve tarihi coğrafya açısından bir önemi yoktur. Durum böyle iken, Huria ve Hermia isimleri Ura ile eşitlenmek istenmiş ve işte bundan dolayı Hitit-Kizzuwatna-Ugarit-Akdeniz liman kenti Ura dahil Babil Ura'sı da Silifke veya Taşucu civarına konulmak istenmiştir. Ancak bu konularda ileri sürülen tezlerin hiçbir zorlayıcı veya inandırıcı yanı yoktur. Yukarıda değindiğimiz gibi, en kötü olasılık, bu Ura'yı Hitit-Ugarit Ura'sından ayrı tutmaktır.

Neriglissar'ın Ura'dan sonra saldırdığı diğer Kilikya Kenti Kirsî'dir. Uzun tartışmalar sonunda Kirsî'nin Gülnar'a 10 km. uzaklıktaki yüksek dağlar içinde yer alan, ya Aydıncık (Kelenderis) üzerinden, ya da sahil kesiminden ancak Sipahi Deresi Vadisi ve sarp yamaçlardan ulaşılabilen Meydancikkale ile aynı olduğuna karar verilmiştir. Neriglissar'ın bundan sonra neler yaptığı çok önemlidir. Kirsî'den sonra dağ yamaçlarını ve oradaki çay vadisini izleyerek muhtemelen Bozyazı'ya inmiş, oradan da doğuya doğru hareketle Yeşilovacık ve Işıklı üzerinden Aphrodisias yarımadası (Tisan) **(Res:12)** ile Boğsak arasında yer alan Dana Adası'na saldırmıştır **(Res.13)**. Denizin ortasında bir dağ olarak nitelenen ve gerçekten 1.5x3 km. boyutları ve 275 m. yüksekliğiyle sahilten bakıldığında bir dağı andıran ve pekala 6000 savaşıyı geçici olarak barındırabilecek kapasiteye sahip olan Dana Adası'nın klasik adı Pityussa'dır ve bu ismin Neriglissar'ın Pitusu'suyla aynı olduğundan kuşku yoktur. Ancak Dana Adası üzerinde Neriglissar'ın sözünü ettiği kentin izleri yoktur ve olması da illa şart değildir, çünkü sadece geçici süre için askeri bir barınak, bir kamp olarak kullanılmıştır; yoksa buradaki en eski kalıntılar Geç Roma ile Erken Bizans devirlerine tarihlenmektedir. Herhalde Neriglissar'ın kendisi karada iken donanması oralarda bir yerlerde hazır bekliyordu veya sahil açıklarından onu takip ediyordu. Yazıtta adı geçen Sallune Geçidi de sırf isim benzerliğinden hareketle Selinus (Gazipaşa) ile kıyaslanmıştır.

Neriglissar bu uzun ve meşakkatli seferi sonunda Kilikya'yı kesin olarak Babil hakimiyetine sokamamış olacak ki, Kral Nabonid M.Ö.555 yılında Hume'ye bir sefer düzenlemek gereğini duymuştur. Bu tarihten biraz önce veya sonra, Kilikya'daki Babil hakimiyeti de bitmiştir.

Çukurova'da Pers İşgaline Kadar Yerli Kilikya Krallığı ve Syennesis Hanedanı

Anadolu ve Kilikya'nın Persler tarafından işgalinden sonra, Kilikya'da yerli bir hanedan hüküm sürmeye devam etti, çünkü Pers hakimiyeti o kadar katı değildi; yerli krallar Pers hükümdarlarına vergi ve haraç vermek suretiyle kendi saltanatlarını devam ettirebiliyorlardı. Herodot Kilikyalılar'ın Kral I.Darius'a (M.Ö.522-486) gün başına bir at olmak üzere senede 360 beyaz at ile 500 talent gümüş vermekle yükümlü olduklarını yazar ki, bu oldukça yüksek bir rakamdır ve Kilikya'nın gümüş ve at varlığı bakımından ne kadar zengin olduğunun bir belirtisidir.

En başta Herodot olmak üzere Grek kaynakları yerli hanedan mensubu kralların adlarını hep Syennesis olarak verirler. Bu isim Geç Hitit Hiyeroglif yazıtlarında geçen *suwanassa* "köpekle ilgili, köpeğimsi" sıfatından gelmektedir ve Grekler tarafından yanlış anlaşılacak şekilde Syennesis olmuştur. Syennesis hanedanı

mensupları Kilikya dışındaki olaylarla da ilgileniyorlardı. Herodot'a göre Kilikya Kralı Syennesis, Med Kralı Kyaxares'in Lidya Kralı Alyattes'e karşı Kızılırmak üzerinde yaptığı savaş sırasında (M.Ö.585) Babil Kralı Labynetus ile birlikte arabuluculuk yapmıştır. Syennesis sadece arabuluculuk yapmakla kalmamış, Nebuhadnezzar ve Neriglissar zamanlarında Babil tehlikesine karşı Lidyalılarla yapmış olduğu ittifakı unutarak, fırsatçı bir şekilde yeni ortaya çıkan gücü, yani Persler'i desteklemiştir. Bu yardımı karşılığında mükafat olarak Kyros Kilikya krallığının topraklarını Orta Anadolu içlerine kadar genişletmiş ve onu otonom bir Pers Satraplığı yapmıştır.

Gene Herodot'un anlattığına göre, başka bir Syennesis kızını Mausolus'un oğlu Pixodarus ile evlendirmişti. İzlenen fırsatçı politikalar yüzünden yerli hanedan Syennesisler devrinde Kilikya'nın hudutları, görüldüğü gibi, zaman zaman Orta Anadolu ve Kızılırmak Vadisi'ne kadar genişlemiştir. I.Darius'un yerine tahta geçen oğlu Xerxes (M.Ö.486-465) devrinde Kilikya, Persler'in Yunanistan'a düzenledikleri seferler sırasında orduların toplanma bölgesi olmuştur. M.Ö.480 yılındaki sefer dolayısıyla Oremedon'un oğlu Syennesis, 100 gemiden oluşan bir deniz birliğini Xerxes'in emrine vermişti. Rivayete göre Syennesis M.Ö.479'da Salamis Savaşı'na katılmış ve dövüşürken ölmüştür.

Syennesis'in ölümünden sonra Pers Kralı Kilikya hanedanında bir değişiklik yapmış ve onun yerine Xenagoras'ı atamıştır. Sonradan yönetim her nasılsa gene Syennesisler'in eline geçmiştir. Bunlardan M.Ö.401'lerde yaşamış Syennesis'in eşi Epyaxa, tıpkı hemşehrisi ve hemcinsi Puduhepa gibi eski Anadolu ve eski Kizzuwatna'da mevcut anaerkil aile tipini hala devam ettiriyordu, keza tarihçi Xenophon'un yazdığına göre o, kocasıyla birlikte Pers prensi Genç Kyros ile politik ve askeri ilişkileri o idare ediyordu. Yerli Kilikya menşeli bir dilden olması gereken Epyaxa ismi, eski Pirindu Kralı Appuasus ve Roma Devrinden bilinen Epiuasus ile karşılaştırılmıştır. Kyros kardeşi büyük kral Artaxerkes'e karşı başlattığı isyan ve savaşta Kilikyalılar'dan da büyük yardım görmüş, Tarsus'ta biraz kaldıktan sonra Payas Geçidi üzerinden kardeşine saldırdıysa da öldürülmüştür. Herhalde bu yardım ve iki yüzlü politikadan dolayı, Kilikya'daki Syennesis hanedanı üzerine olan İran baskısının arttığını görüyoruz.

Makedonya Kralı Büyük İskender'in Kilikya'ya Gelişi (M.Ö.333)

Bu baskılar M.Ö.334 yılında Makedonya Kralı Büyük İskender'in Çanakkale Boğazını geçerek Troia yakınlarındaki Granikos Çayı vadisinde 5 satraplığın askerlerinden oluşan Pers ordularını yenerek bölgeyi İranlılar'dan kurtarmasına kadar devam etmiştir (**Res.14-15**). İskender buradan Sardes'e hareket etmiş, oradan da Bodrum, Perge, Sillyum, Aspendos, Side, Sagalassos, Gordion ve Ankara üzerinden yürüyüp Gülek Geçidi'ni aşarak Kilikya'ya girmiştir; işte bundan sonra Kilikya'nın kaderi artık değişecektir (M.Ö.333).

Bölgeye yabancı birçok istilacı gibi, İskender de Çukurova'nın aşırı sıcak ve rutubetine dayanamamış, serinlemek üzere kendini Kydnos (Tarsus, Berdan) Irmağı'nın karlı dağlarından çıkan buz gibi suyuna atmıştır. Gerçi Ortaçağlar'da Göksu'yu geçmek isteyen istilacı Haçlı Kralı Barbarossa ve gene serinlemek amacıyla Tarsus Irmağı'na giren Halife Mamun gibi boğulup ölmemiş, ama soğuk su onun vücudunu katılaştırmış ve aşırı derecede hasta etmişti. Rivayete göre onu sadık doktoru Philip'in hazırlamış

olduğu bir müşilin ilacı kurtarır. İyileşir iyileşmez, Perslerle işbirliği yaparak kendine karşı bir dolap çevirmeye (solecism, soloecism, aslında bozuk Grekçe konuşmak anlamına gelir) hazırlanan Soloi kentine saldırmıştı. Oradan doğuya hareket emiş; ordusu aşağı Ceyhan Vadisi'ndeki Mallos'a vardığında, artık Pers Kralı Darius'un Amanos Dağları'nın hemen arkasındaki, bugünkü Türkiye-Suriye hududundaki Sohoi'da kamp kurmuş olduğu haberini almıştı. Hemen harekete geçerek, sonradan kendi kurduğu İskenderun yakınlarındaki küçük liman kenti Myriandrus'a gelmişti. Niyeti buradan hemen Beylan Geçidi'ni aşmak ve krala saldırmaktır. Ne var ki, İslahiye ve Bahçe Geçidi üzerinden kuzeye hareket etmiş olan Darius onu kuzeyden çevirerek, onu Dörtöl veya Kinet yakınlarındaki Issos'ta sıkıştırmış ve savaşa mecbur etmiştir. Bu savaşta Persler'in kesin yenilgisiyle Anadolu gibi artık Kilikya da Büyük İskender'in cihan imparatorluğunun bir parçası haline gelmiştir (M.Ö.333).

İskender'in Halefleri Diadochlar Devrinde Kilikya

Büyük İskender'in ölümünü takiben onun süratle kurduğu ve kendi içinde asla konsolide olmayan askeri devlet, onun halefi generaller (Diadochlar) arasında M.Ö. 306'dan M.Ö. 281 yılına kadar süren iç savaşlar ve kargaşalıklar sonucu Mısır, Suriye-Anadolu ve Makedonya olmak üzere üçe parçalanmıştır. M.Ö.301 yılında Toros Dağları'na kadar uzanan Anadolu'yu Lysimachos, Kataonia'yı da Seleukos aldı. M.Ö.281'de Lysimachos'un ölümünden sonra Anadolu'nun tümü ile Kilikya da Seleukos'un idaresi altına girdi. Kilikya'nın gerçek anlamda Helenleşmesi ve İyonya sahilleri gibi kentleşmesi, Seleukoslar ve özellikle Roma Devrinde başlamış ve gerçekleşmiştir. Seleukeia (Silifke), Kydnos üzerindeki Antiocheia (Tarsus), Pyramos üzerindeki Seleukeia (Mopsuestia, Misis), Hieropolis (Kastabala), Epiphaneia hep Helenistik devirde kurulmuş veya genişletilmiş kentlerdir. M.Ö.3. yy.'da en başta Arsinoe olmak üzere Taşlık Kilikya'nın bazı kesimleri, Mısır'daki Helenistik hanedan Ptolemeioslar'ın hakimiyetinde kalmıştır.

Akdeniz ve Kilikya'ya Korsanlar ve Korsan Avına Çıkan Romalılar Geliyor

Amanos Dağları'ndaki azılı eşkıyalar, taa öteden beri Seleukitler'in baş belasıydı. Birçokları korsanlık yapan bu soyguncuların bir kısmının Tarsus ve hatta Antalya'ya sürülmesi, pek fazla fayda vermemiştir. Tüm bunlar yetmiyormuş gibi şimdi de, M.Ö. 2.yy.'da Seleukit siyasi ve idari sisteminin zayıflamasıyla, Kilikya açıklarındaki denizlerde korsanlık faaliyetleri daha da artmıştır. Korsanlar tüm Akdeniz dünyasında sadece ticareti ve deniz aşırı ulaşımı aksatmakla kalmıyor, aynı zamanda Roma'nın yayılcı politikası için de ciddi bir engel teşkil ediyorlardı. Bundan dolayı Roma'nın tepkisi hızlı ve acımasız olacaktır. Korsanlara karşı etkin bir şekilde savaşabilmek için Romalılar M.Ö.102-101 yılında Kilikya'ya Proconsul Antonius'u gönderdiler. Ama bu asla Kilikya'nın bir Roma eyaleti yapıldığı anlamına gelmez. Burası sadece bir üs olarak kullanılmaktaydı. Cilicia ancak Pontus Kralı VI.Mithradates'e (M.Ö.120-63) karşı kazanılan ve Batı Anadolu'da bir anda 80 bin Romalının öldürülmesiyle sona eren I.Mithradates savaşlarından sonra (M.Ö.88-85) bir Roma eyaleti (*provincia*) yapıldı. Bundan bir kaç yıl sonra Proconsul Cornelius Dolabella vali olarak buraya geldiğinde (M.Ö.80), Cilicia eyaleti başta Taşlık Kilikya

olmak üzere Pamphilia, Milyas ve Pisidia'nın bazı kısımlarını kapsıyordu. Ama korsanların yarattığı kargaşalık henüz bitmiş değildi. Çoğunluğu isyankar ve özgürlüklerine düşkün Isaurialılar'dan oluşan halkın yaşadığı Taşlık Kilikya M.Ö.78-74 arasından Romalı kumandan P. Servilius Vatia (Isauricus) tarafından işgal edilmişse de, korsanlara karşı kesin zafer M.Ö.67 yılında *imperium proconsularae maius* yetkisine sahip Pompeius tarafından kazanılmıştır. Pompeius korsanları, en başta Soloi (Viranşehir) olmak üzere diğer nüfusu boşalmış olan kentlere yerleştirmiştir; bundan böyle Soloi kentine de kendi adına izafeten artık Pompeopolis denmiştir. Pompeius M.Ö.64-63'te Cilicia eyaletinin topraklarına Cilicia Pedias'ı (Ovalık Kilikya) da katmıştır.

Meşhur konuşma üstadı ve düşünür (filozof) Marcus Tullius Cicero Kilikya'da M.Ö.51-50 yıllarında *proconsul* olarak eyalet valiliği yapmış, Amanos Dağları'ndaki Eleutherokilikler'e karşı savaşmıştır. M.Ö.44 yılında Cilicia Campestris belki de Suriye eyaletine bağlanmıştı. M.Ö.43 yılında büyük Kilikya eyaleti artık neredeyse lağvedilmiş gibidir. M.Ö.39 yılında ise Antonius Cilicia Aspera'nın Lykaonia (Konya'nın güneyi) ile komşu olan kısımlarını, Başkenti Ikonium (Konya) olan Laodiceia Kralı Polemo'ya verdi; Polemo belki de Claudiopolis-Mut'un kurucusudur. M.Ö.36 yılında Polemo'nun devleti Galatyalı Amyntas ile Mısır Kraliçesi (Firavun) Kleopatra (M.Ö.51-30) arasında paylaştırılmıştır; Strabo'nun belirttiğine göre, Kleopatra'ya ayrıca sahil kesimlerinin pek çoğu da verilmişti, öyle ki Anadolu'daki Mısır (Ptolemeios) toprakları Derbe ve Laranda'ya (Karaman) ve Olba'ya kadar uzanıyordu. Kuşkusuz bunlar, bir zamanlar Julius Caesar ile, şimdise Antonius ile yakın dostluk ilişkilerinin ürünüydü.

Dağlık Kilikya'nın içlerindeki Olba'da M.Ö.3.yy.'m ortalarından, korsan saldırılarının Akdeniz dünyasını sarstığı döneme kadar Tanrı Zeus'un rahipleri olan krallar hüküm sürüyordu. Bu rahip-krallar Seleukitler'den bağımsız kalmasını becerebilmişlerdi. Toprakları Olba ve sonradan hemen onun yakınında kurulan Diocaesaria dışında belki de Kanytele (Kanlıdivane) (**Res:16**), Eleiussa Sebaste (Ayas) (**Res:17-18**) ve Korykos'a (Kızkalesi) kadar uzanıyordu. Rahip krallar genelde Luviceyi anımsatan Tarkuaris, Teukros, Zenophanes, Ajax ve Marcus Antonius Polemo gibi isimler taşıyorlardı.

Korsanlar Akdeniz dünyasına ve buralara hakim olduklarında rahip-kralların hakimiyetine son vermişler ve Olba'ya kendi taraftarları olan Tiranlar atamışlardı. Ancak bölgenin korsanlardan temizlenmesinden sonra rahip-krallar Olba'daki hakimiyetlerine devam etmişlerdir. Antonius ve Kleopatra Kilikya'da iken, Olba'da eski rahip-kralların ahfadından Aba isimli bir bayan hüküm sürmekteydi. Antonius ile Kleopatra Aba'nın tahtını garanti altına almışlardır.

İmparator Augustus ise, Olba'nın idari işlerine pek karışmamıştır; ancak M.Ö.25'te Galatya Kralı Amyntas ölünce, Augustus Kapadokya topraklarının büyük bir kısmını Roma eyaleti yaptı, ama Cilicia Aspera'ya dokunmadı. O birçok eyaleti direkt olarak Roma eyaleti yaparken, doğuda düşmanı Antonius'un bir zamanlar kurmuş olduğu Roma'ya tabi devletecikler sistemine el sürmedi. Ancak şekilsel olarak Cilicia Aspera'yı Kapadokya Kralı I.Archelaus'a (M.Ö.20 ?-17) verdi; Strabo'ya göre Archelaus o zamanlar henüz bir ada üzerinde olan Elaiussa-Sebaste'de kendisi için bir ikametgah yaptırmıştı. Bu Archelaus'un adı rahip unvanıyla Korykos'taki (Kızkalesi) bir yazıtta yer almaktadır; bundan da herhalde onun hakimiyetini buralara kadar yaydığı anlaşılmaktadır. Seleukeia (Silifke) kenti M.Ö.2.yy.'da elde etmiş olduğu özerkliğini

hala muhafaza etmekteydi. Aynı devirlerde Derbe ve Laranda da belki de onun hakimiyeti altındaydı. II.Archelaus (17-37) ölünce, Cilicia Aspera Kommagene Kralı IV.Antiochus'a verildi; Antiochos Germanicopolis-Ermenek (**Res.19**), Philadelphia ve Kragos'taki Antiocheia (Iotepe) kentlerini kurdu.

Yerli Kilikya halkı artık sık sık el ve hükümlerlik değiştirmekten bıkmıştı; işte sonraki Isauria isyanlarının temelleri böylece atılmış oluyordu. Oraların yerli halkı, sahil kenarındaki yerli beylerin Roma ile işbirliğine dayanan hakimiyetini kabul etmiyordu. Ama şaşılacak olan durum, Dağlık Kilikya'nın iç kesimlerindeki kentlerin pek çoğunun işte bu karmaşık dönemde kurulmuş olmasıdır ki, bunlar arasında Diocaesareia-Uzuncaburç en başta gelir. İmparator Vespasian zamanında ise, Cilicia Aspera artık bir Roma eyaleti haline getirilmiştir (72 yılı).

Ovalık Kilikya'ya gelince, M.Ö.40-30 arasında burada küçük beylikler hüküm sürmekteydi; bunlar arasında I.Tarkondimotos ve onun oğlu II.Tarkondimotos idaresinde başkenti Kastabala-Hieropolis olan yerel bir krallık ortaya çıktı. Bu kral Roma'da hüküm süren iç savaşlar sırasında Pompeius veya Antonius'un tarafını tutmak suretiyle krallığını devam ettirmiş ve ülke topraklarını oldukça genişletebilmiştir, keza Korykos (Kızılkalesi) ve Elaiussa-Sebaste (Ayas) hiç olmazsa bir süre için onun toprakları içinde yer alıyordu.

Eskiden Kilikya Campestris'in Suriye eyaletine bağlanmış olan toprakları 72 yılında İmparator Vespasian zamanında Suriye'den ayrılmış, Cilicia Aspera'ya katılarak onunla birlikte Roma eyalet sisteminin içine sokulmuştur. Tarsus bu eyaletin başkenti yapılmıştır. Roma İmparatorluk Döneminde uzun süre refah içinde yaşayan bölge, 260'dan itibaren Pers saldırılarına maruz kaldı. Bu tarihte I.Sapur Kilikya'yı tahrip etti ve yağlamadı. İmparator Diocletianus Taşlık Kilikya'yı Isauria ile birleştirerek başkenti Seleukeia (Silifke) olan büyük bir Isauria eyaleti kurdu. Özgürlüklerine düşkün olan ve bir anonim Roma tarih kitabının (Historia Augusta) "*Isauria* insanlar tarafından değil, ülkenin tabiatı tarafından korunur" diye sarp ve ulaşılması güç yapısını açıkça dile getirdiği Isauria Ülkesi'nin insanları bundan böyle Romalılar'a karşı uzun süre savaştılar.

Roma ve dünya tarihinin kaderini değiştirecek fenomenlerden en belli başlısı, Kilikya'da ortaya çıkmıştır: Hıristiyanlık. Temelleri İsa'ya ve dolayısıyla Kutsal Topraklara geri gitmekle birlikte, Hıristiyanlığı bir din, hele hele bir dünya dini haline getiren Paulus Tarsus'ta doğmuş, Hıristiyanlığın ilkelerini orada geliştirmiş ve onu buradan Anadolu'nun diğer yerlerine, Hellas'a ve Roma'ya kadar yaymıştır. Roma cihan İmparatorluğunun yıkılmasında ve sonradan Doğu Roma-Bizans'ın çıkmasında, bu din en büyük amil olmuştur.

Kilikya'da Hellenistik ve Roma Dönemi Kentleri

Kilikya'nın Hellenistik ve Roma Devri kentlerinin hiçbirinde maalesef doğru dürüst kazı yapılmış değildir. Tarsus, Magarsos-Karataş, Elaiussa-Sebaste-Ayas, Kilikya Aphrodisias'ı, Nagidos, Kelenderis-Aydıncık gibi yerlerde çoğu kez küçük çaplı kazı veya araştırmalar ile yer üstünde görülebilen epigrafik malzemenin derlenmesi dışında tüm diğer kentler araştırılıp planlarının alınmasını ve yayınlanmasını beklemektedir. Bu önemli kentler arasından doğudan batıya Aigai-Yumurtalık, Karanlıkapı, henüz kesin yeri bilinmeyen fakat Yumurtalık'ın 10km. doğusundakı

Kızıldahta Köyü'nde olduğu sanılan Mallos, Kastabala, Anavarza, Kanytela-Kanlıdivane, Korykos-Kızkalesi, Koraseion-Susanoglu, Seleukeia-Silifke, Holmoi (?)-Taşucu, Diocaesareia-Uzuncaburç, Olba-Ura, Claudiopolis-Mut vs. ile Dağlık Kilikya'nın özellikle iç ve yaylalık kesimlerinde sayısız, kent, köy, kaleler (**Res.20**), çiftlik, şarap ve zeytinyağı üretim yerleri, sarnıçlar (**Res.21**), işlikler, basilika, tapınak, kabartmalar (**Res.22**), anıt mezarlar (**Res.23**), gözetleme kuleleri, yollar ve Roma villa rusticaları vardır. Bölgede eski eser tahribatı aklın alamayacağı kadar fazladır. Örneğin Karanlıkkapı harabelerini 1987 yılında kumullar kapatmadan önce gören O. A. Taşyürek, burada bir Hitit kabartmasının varlığını bildirmekte, ama hemen eserin kaçakçılar tarafından tahrip edildiğini de eklemektedir.

Bizanslılar Çağı'nda Kilikya (476-650)

Erken Bizans çağında (400) Ovalık Kilikya iki ayrı eyalete bölündü. Bunlardan *Cilicia Prima* denen batı kısmının başkenti Tarsus, *Cilicia Secunda* denen doğu kısmının başkenti ise Anazarbos (Justinopolis, Anavarza) idi. Bölgedeki Bizans kilisesi Antiocheia'ya (Antakya) patriyarkatlığına bağlandı. Ama Bizans kilise tarihinde Suriye'nin de bağlı bulunduğu Antakya metropolitliği ile hep sürtüşmeler ve çekişmeler yaşandı. Bunun nedenleri Hıristiyan kilisesinin kendi içindeki şizma ve özellikle Suriye kilisesinde o zamanlar hakim olan İsa peygamberin yaratılışı ve kökeni, yani onun tanrı mı, insan mı, yoksa tanrının oğlu mu olduğu ile ilgili olarak monofizitliği temsil eden Suriye'nin asıl Hıristiyan doktrininden ayrılmasıydı. Ne var ki, Bizans zengin Kilikya ve Suriye topraklarından vergi toplayabilmek pahasına kilise içindeki bu anlaşmazlıklara göz yumuyordu. Hem Kilikya, dem de Isauria eyaletleri uzun süre bir barış ve refah devri yaşadı. Taşlık Kilikya'nın sahil ve iç kesimlerinde ve Ovalık Kilikya'da yapılan pek çok Kilise, basilika ve diğer imar faaliyetleri, hep bu dönemde gerçekleştirildi. Anadolu'nun diğer bölgelerinde olduğu gibi Kilikya'nın da Helenleşmesi ve Hıristiyanlaşması işte bu dönemde oldu. Anadolu'nun Helenleşmesinde elbette kilise ve İncil'in dilinin Grekçe olması en önemli rolü oynamıştır. Halbu ki Diadochlar ve Romalılar Devrinde böyle bir baskı ve mecburiyet yoktu; o zamanlar Grek dili ile Latince asla bu kadar yaygın değildi. Anadolu ve Kilikya'nın bazı bölgelerde daha 6.yy.'a gelinceye kadar yerli diller konuşuluyordu. Bundan dolayı apostel Julian 360'ta Kayseri civarında Grekçe konuşan birisini bulabildiği için sevincini dile getiriyordu. Ama Helenleştirme çabaları ve özellikle Hıristiyan kilisesinin bağınazlığı yüzünden kısa sürede Anadolu'da yerli diller artık konuşulmaz olmuştur. Anadolu'da en eski devirlerden beri konuşulmakta olan yerli ve onlara ilaveten yeni gelen kavimlerin konuştuğu dillerin yok olmasının bir nedeni de, 6.yy.'ın ortalarına, yani Justinian Devrine kadar Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğunun resmi dili olan Latince'nin kaldırılıp, yerine Grekçe'nin konmasıdır. Yani bir taraftan devlet idaresinde resmi dilin Grekçe olması, diğer taraftan zorla ve inanılmaz bir misyonercilik ruhuyla Hıristiyanlaştırılan insanlara kiliselerde Grekçe'nin neredeyse mecburi dil olarak konması ve İncil'in de Grekçe olması, Anadolu'nun yüzeysel olarak da olsa Helenleşmesini sağladı. Evet bu Helenleşmenin gerçekten çok yüzeysel kaldığı gerçekten özellikle vurgulanmalıdır. Çünkü bölge Arap istilaları sonucu Roma-Bizans tahakkümünden kurtulur kurtulmaz, Helenleşmenin birlikte getirdiği yer isimlerindeki yapmacık Grekçe unsurların yerini, eskiden olduğu gibi yerli isimler veya Sami veya

Arami kökenli isimler almıştır. Yani Büyük İskenderle başlayıp Arap istilalarına kadar geçen yaklaşık 1000 senelik bir dönemde (M.Ö.333-650) Kilikya, Kuzey Suriye ve kısmen de olsa Anadolu asla Helenleşmemiştir.

Kilikya’da Arap Hakimiyeti (650-965)

7.yy.’ın ortalarından itibaren Arap ve çok daha önceleri başlayan Sasani (Pers) saldırılarına uğrayan bölgenin nüfusu neredeyse boşaldı, ekonomisi çöktü, kentler harab oldu ve boşaltıldı. Kaynaklar, Bizans’ın Anadolu’daki sayılı kentlerinden Ankyra’da (Ankara) 7.yy.’ın ortalarında bir tek İncil bulmanın bile artık mümkün olmadığını belirtiyorlar. Bölge 700’de de kesinlikle Araplar’ın eline geçti. Bizans ile Araplar arasındaki hudut, E. Honigmann’ın ayrıntılarıyla gösterdiği gibi, ana hatlarıyla Toros Dağları’ndan geçiyordu ve burada Toroslar “*eski Anadolu kavimlerini Semitik dünya dan, doğu diyozesini (Dioecese) Antakya patriyarkatlığından ayıran*” doğal bir duvar oluşturuyordu. Batı’daki sınırı Lamas (Limonlu) Irmağı oluşturuyor, burada Araplar ve Bizanslılar karşılıklı olarak savaş tutsaklarını takas ediyorlardı. Lamas Irmağı’nın batısı, Bizanslar’ın merkezi Silifke olmak üzere kurdukları ve Germanikopolis (Ermenek), Titioupolis, Dometioupolis (Dindebol), Zenoupolis (Iznebol), Neapolis, Klaudioupolis (Mut), Eirenoupolis (Irnebol), Kaisareia (Diocaserie, Uzuncaburç), Lausados (Lavda) ve Dalisandos (Sinobiç) kentlerini kapsayan eyalete (thema), doğusu ise merkezi Tarsus’ta olan Arap emirliğine bağlı idi.

Arap-Bizans sınırı Lamas’tan sonra kuzey doğuya doğru gidiyor, Tarsus kuzeyinden, Gülek Boğazı’nı Araplar’ın elinde bırakacak şekilde Pozantı’dan (Podantos, al-Badandun), Faraşa’nın (Pharassa, Pharassoni) hemen güneyinden, Feke’nin kuzeyinden, Göksun (Koukousos)-K.Maraş (Germanikeia) hattının ortasından Besni ve Samsat’a varıyor, oradan kuzey doğuya dönerek Nusaybin (Nisibin) ve Gerger üzerinden Doğu Anadolu dağlarına ulaşıyordu.

Hududun böyle oldukça sabit olmasına rağmen, Araplar her yaz Amanoslar’ı veya Toros duvarını aşarak Anadolu içlerine kadar giriyor ve “Rum, Romonya” dedikleri Bizans topraklarına baskınlar (Razzia) düzenliyor, onları yağmaladıktan sonra gene bu çizginin ötesine çekiliyorlardı; baskınlar bazen kış içlerine kadar devam ediyordu. Araplar’ın Toroslar ötesindeki toprakları işgal etme hırsları pek yoktu. Yaklaşık 200 sene bu böyle sürüp gitti.

Omayidler Devrinde Araplarla Bizans arasında terkedilmiş harab bir tampon bölge oluştu. Terk edilen bölgeler arasında Antakya veya İskenderun’dan Mopsuestia’ya (Massis, Missis) veya Tarsus’a kadar uzanan, oradan da Doğu Anadolu’ya kadar ulaşan bölge de vardı. Zaten Bizanslılar Heraklius zamanında Suriye’yi Araplar’a terk ederken tüm kentleri kendi elleriyle yakıp yıkmışlar ve kent sakinlerini ya öldürmüşler, ya da sürmüşlerdi. Ülkelerine geri dönüşü kolaylaştırmak için Araplar da geçtikleri yollar üzerindeki kentleri tahrip ediyorlardı. Bu taktik özellikle Muaviye ve I.Valid zamanlarında sıkça uygulanır olmuştur. Araplar 800’den itibaren hudut hattındaki kentleri tahkim etmeye başlamışlardır. Böylece Romalılar’ın “*limes*”lerine benzeyen sınırlar (*tughūr*) oluştu. 814 yılında el-Ma’mun Gülek Geçidi’ni iki adet kapıyla kapattı ve gözetleme kuleleri diktirdi. Bizanslılar’ın Phourion Loulou, Araplar’ın Lu’lu’a “inci” dedikleri bir başka kale de Ulukışla’nın hemen yakınında yer

alıyordu. Anadolu'nun tüm alanlarını ve hatta zaman zaman İstanbul'u içine alan bu Arap saldırılarının, Anadolu'ya 400 sene sonra gelecek olan Türk hakimiyetinin öncülüğünü yapmış olması bakımından önemi çok büyüktür.

Kilikya'da İkinci Kez Bizans Hakimiyeti (Reconquista)

Kilikya'daki Arap hakimiyeti 965 yılındaki işgale kadar sürdü. Bu tarih, yanlışlıkla hep *reconquista*, “yeniden işgal” olarak anılır, ama bu yanlıştır, çünkü daha önce Kilikya doğru dürüst Bizans'ın elinde değildi ki, yeniden işgal edilmiş olsun! Arap-Müslüman nüfusu tamamen katleden veya onların kaçmasına neden olan Bizans *reconquista*'sı, Araplar devrinde zaten iyice azalan Kilikya nüfusunun tamamen yok olmasına neden olmuştur. Araplar'dan boşalan nüfus boşluğu her ırktan insanlarla doldurulmuş, bundan istifade eden Ermeniler bölgeye gelmeye başlamışlardır. Burada Haçlı Seferlerinin ve batı kilisesinin yardımıyla suni olarak kurulan Küçük Ermeni Krallığı 1375 yılına kadar devam etmiş, daha sonra Memluklar ve Osmanlılar bölgeyi ele geçirmişlerdir.

Kilikya Ne Derece Bizanslaşmış, Araplaşmış ve Ermenileşmişti?

Burada Anadolu'da Bizans hakimiyetiyle ilgili olarak belirtmek gerekir ki, Anadolu 1071'deki Türk işgalleri arifesinde Speros Vryonis'in philhellen ideolojik saplantılarına dayanarak körü körüne iddia ettiği gibi nüfusu bol, ekonomisi ve refahı yerinde bir ülke değildir ve ayrıca gene inatçı bir şekilde Ömer Lütfü Barkan ve Faruk Sümer gibi muhterem tarih üstadlarının görüşlerinin aksine iddia edildiği gibi, Anadolu tamamen Helenleşmiş, Hıristiyanlaşmış ve Bizanslaşmış da değildi; aksine İstanbul'daki taht kavgaları, Sasani, hemen her yıl yenilenen Arap, Türk ve Slav saldırıları yüzünden tamamen harap olmuş bir ülkeydi. Anadolu'nun sadece yüzeysel olarak Türkleştiğini savunanlar bilmelidirler ki, bu toprakların Helenleşmesi veya Hıristiyanlaşması da aynı şekilde yüzeysel kalmıştır. Bundan dolayıdır ki, az sayıda Türk işgalleri ülkeyi çok kısa bir zaman içinde Türkleştirebilmiştir. Batı tarihçilerinin anlayamadıkları, bir fenomen olarak baktıkları olay, işte budur. Artık ülkeyi bu harabelikten Selçuklular ve Osmanlılar kurtaracaktır.

KAYNAKÇA

Astour, M.C.1965: *Hellenosemitica. An Ethnic and Cultural Study in West Semitic Impact on Mycenaean Greece*, Leiden.

Beal, R.H.1986: “The History of Kizzuwatna and the Date of the Şunaşşura Treaty”, *Or55/4*, 424-445.

Beckman, G.1996: *Hittite Diplomatic Texts*, Atlanta.

Bing, J.D.1969: *A History of Cilicia During the Assyrian Period*, (Ph.D.Indiana University), Indiana.

Bossert, H.Th.1950: “Karataş'taki Arkeolojik Araştırmalar Hakkında Kısa Ön-Rapor”, *Bellekten XIV/56*, 661-666.

- Bossert, H.Th.1957:** “1956 Yaz Mevsiminde Misis’te Yapılan Kazı Hakkında Rapor”, *TAD VII-I*, 40-41.
- Bossert, H.Th.1958:** “Misis”, *AfO* 18, 461-463.
- Bossert, H.Th.1959:** “1958 Misis Hafriyatı Hakkında Rapor”, *TAD IX-I*, 11.
- Brandes, W.1989:** *Die Städte Kleinasiens im 7. und 8. Jh.*, Amsterdam.
- Branigan, K.1967:** “Further Light on Prehistoric Relations Between Crete and Byblos”, *AJA LXXI*, 117-121.
- Bryce, T.1998:** *The Kingdom of the Hittites*, Oxford.
- Buchholz, H.-G.1999:** *Ugarit, Zypern und Ägäis*, AOAT 261, Münster.
- Budde, L.1969:** *Antike Mosaiken in Kilikien, Frühchristliche Mosaiken in Misis-Mopsuestia, Band I*, Beiträge zur Kunst des frühchristlichen Ostens, Cilt: 5, Recklinghausen.
- Budde, L.1987:** *St. Pantaleon von Aphrodisias in Kilikien*, Recklinghausen.
- Casabonne, O.1996:** “Notes Ciliciennes I-II”, *ANAN IV*, 111-119.
- Cifola, B.1994:** “The Role of the Sea Peoples at the End of the Late Bronze Age: A Reassessment of Textual and Archaeological Evidence”, *Oriens Antiqui Miscellanae I*, 1-23
- Cline, E.1994:** *Sailing the Wine-Dark Sea. International Trade and the Late Bronze Aegean*, Oxford.
- Dalley, S.1999:** “Sennacherib and Tarsus”, *AS 49*, Anatolian Iron Ages 4, Proceedings of the Fourth Anatolian Iron Ages Colloquium held at Mersin, London, 73-80.
- Davesne, A.-Lemaire, A. vd. 1987:** “Le site archéologique de Meydancikkale (Turquie): du royaume de Pirindu a la garnison ptolemaïque”, *CRAI*, 359-383.
- de Martino, S.1999:** “Ura and the Boundaries of Tarhuntašša”, *AoF* 26, 291-300.
- Derakshani, J.1999:** *Die Arier in den nahöstlichen Quellen des 3. und 2. Jahrtausends v. Chr.*, Tahrân.
- Dinçol, B.-Dinçol, M.A.1987:** “Unpublished Hittite Hieroglyphic Seals in the Regional Museum of Adana”, *Hethitica* 8, 81-93.
- Dinçol, M.A.1983:** “Hethitische Hieroglyphensiegel in den Museen zu Adana, Hatay und İstanbul”, *An.Ar.* 9, 174-249.
- Dinçol, M.A.-Jean, E. vd. 1998:** “Unpublished Hittite Seals in the Collections at Adana”, *ANAN VI*, 183-193.
- Durugönül, S.1999:** “Nagidos Üzerine Düşünceler”, *Olba III*, I.Uluslararası Kilikia Arkeolojisi Sempozyumu Bildirileri, 67-78.
- Edwards, R.W.1987:** *The Fortifications of Armenian Cilicia*, DOS XXIII, Washington.
- Ener, K.1990:** *Tarih Boyunca Adana Ovası (Çukurova’ya) Bir Bakış*, Adana.
- Erzen, A.1940:** *Kilikien bis zum Ende der Perserherrschaft*, Leipzig.
- Esin, U. 1993-1997:** “Mersin”, *RLA* 8, 66-73.
- Forlanini, M.1979:** “Appunti i geografia etea”, *Studia Mediterranea I, Fs.P.Meriggi*, Pavia, 165-184.
- Forrer, E.1937:** “Kilikien zur Zeit des Hatti-Reiches”, *Klio* 30, 135-268.
- French, D.H.1965:** “Prehistoric Sites in the Göksu Valley”, *AS XV*, 177-201.
- Garstang, J.1953:** *Prehistoric Mersin, Yümük Tepe in Southern Turkey*, Oxford.
- Girginer, K.S.2000:** “Tepebağ Höyük (URU Adaniya) Kizzuwatna Ülkesinin Başkenti Miydi?”, *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı*, (Eds:S. Koz-E. Artun), İstanbul, 70-85.

- Goetze, A.1937:** "Remarks on the Epigraphic Material Found at Tarsus in (1936)", *AJA* XLI/2, 287-288.
- Goetze, A.1940:** *Kizzuwatna and the Problem of Hittite Geography*, London.
- Goetze, A.1957:** *Kulturgeschichte Kleinasiens*, Handbuch der Altertumswissenschaft III/2, München.
- Goetze, A.1962:** "Cilicians", *JCS* 16, 48-58.
- Goldman, H.1950:** *Excavations at Gözli Kule, Tarsus, The Hellenistic and Roman Period*, Vol: I (Text-Plates), Princeton.
- Goldman, H.1956:** *Excavations at Gözli Kule, Tarsus, From the Neolithic through the Bronze Age*, Vol: II (Text-Plates), Princeton.
- Goldman, H.1963:** *Excavations at Gözli Kule, Tarsus, The Iron Age*, Vol: III (Text-Plates), Princeton.
- Gough, M.R.E.1976:** "Mopsuestia", *Princeton Encyclopedia of Classical Sites*, Princeton, 593-594.
- Grayson, K.1996:** *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC II (858-745)*, Toronto.
- Grousset, R.1949:** *L'Empire du Levant. Histoire de la Question d'Orient*, Paris.
- Güterbock, H.G.1997:** "Observations on the Tarsus Seal of Puduhepa, Queen of Hatti", *JAOS* 117, 143-144.
- Haas, V.1994:** *Geschichte der hethitischen Religion*, Leiden, New York, Köln.
- Hawkins, J.D.1990²:** "The Neo-Hittite States in Syria and Anatolia", *CAH* 3/1, 372-441.
- Hawkins, J.D.2000:** *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions I: Inscriptions of the Iron Age Part 1: Text, Introduction, Karatepe, Kargamiş, Tell Ahmar, Maraş, Malatya, Commagene*, Berlin.
- Hawkins, J.D.-Röllig, W.1999:** "Karatepe-Aslantaş, The Inscriptions", *Corpus of Hieroglyphic Luwian Inscriptions, Vol:II*, (Ed:H.Çambel), Berlin, 51-67.
- Hellenkemper, H.-Hild, F.1986:** *Neue Forschungen in Kilikien*, TIB 4= ÖAW, phil.-hist.Kl. Denkschr.186, Wien.
- Hermery, A.1984:** "Un nouveau relief gréco-perse en Cilicie", *RA*, 289-300.
- Hild, F.-Hellenkemper, H.1990:** *Kilikien und Isaurien*, 2 Cilt, TIB 5= ÖAW, phil.-hist.Kl. Denkschr.215, Wien.
- Honigmann, E.1935:** *Die Ostgrenze des byzantinischen Reiches von 363 bis 1070 nach griechischen, arabischen, syrischen und armenischen Quellen*, Brüssel.
- İpek, İ.-Tosun, A.K. vd. 1999:** "Adana Geç Hitit Heykeli Kurtarma Kazısı 1997 Yılı Çalışması Sonuçları", *IX.MKKS*, 173-188.
- Jasink, A.M.1988:** "Danuna e Adana: Alcune osservazioni sulla Cilicia", *Mesopotamia* 23, 91-104.
- Jasink, A.M.1991:** "Hittite and Assyrian Routes to Cilicia", *ANAN I*, 253-259.
- Jones, A.H.M.1998²:** *The Cities of the Eastern Roman Provinces*, Oxford.
- Karg, N.1999:** "Tarsus and Anatolian Chronology in Retrospect", *OLBA II/II*, I.Uluslararası Kilikia Arkeolojisi Sempozyumu Bildirileri, 283-301.
- Kohlmeyer, K.1983:** "Felsbilder der hethitischen Grossreichszeit", *APA* 15, 7-153.
- Korošec, V.V.1983:** *Der Vertrag zwischen Šuppiluliuma I. und Šunaššura von Kizzuwatna (KBo I,5)*, Razprave Dissertationes XIV, Ljubljana.
- Koşak, S.1986:** "The Gospel of Iron" Kanissuwar", *Fs.H.G.Güterbock*, 125-135.

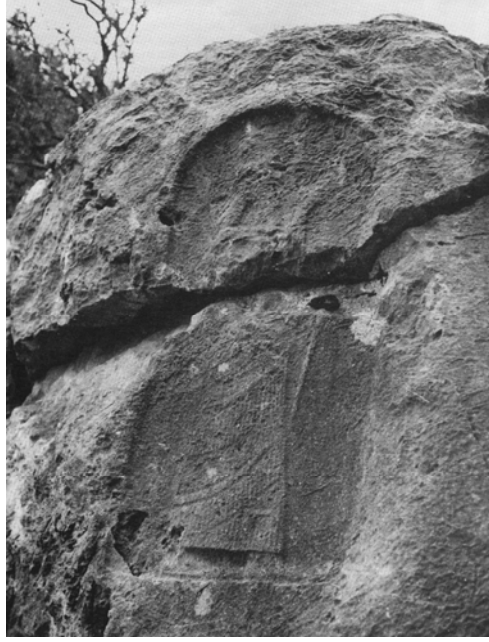
- Kökten, İ.K.1958:** “Tarsus-Antalya Arası Sahil Şeriti Üzerinde ve Antalya Bölgesinde Yapılan Tarihöncesi Araştırmaları”, *TAD VIII/2*, 10-16.
- Kum, N.1955:** “İslâm ve Osmanlı Türkleri Devrinde Misis. Anıtlar, Kitabeler”, *An.Ar. I/1*, 97-108.
- Kümmel, H.M.1976-1980:** “Kizzuwatna”, *RIA 5*, 627-631.
- Lemaire, A.1987:** “Aššur-šarra-usur gouverneur de Qué”, *NABU I*, 5-14.
- Lemaire, A.1991:** “Recherches de topographie historique sur le pays de Qué (IXe-VIIe siècles av. J.-C.)”, *ANAN I*, 267-275.
- Lemaire, A.1993:** “Ougarit, Oura et la Cilicie vers la fin du XIIIe s. av. J.C”, *UF 25*, 227-236.
- Lenski, N.1999:** “Assimilation and Revolt in the Territory of Isauria, From the 1st Century BC to the 6th Century AD”, *JESHO 42*, 413-465.
- Lequenne, F.1979:** *Galat'lar*, (Çev:S.Albek), Ankara.
- Lloyd, S.1956:** *Early Anatolia*, Harmondshworth.
- Lloyd, S.1998:** *Türkiye'nin Tarihi. Bir Gezginin Gözüyle Anadolu Uygarlıkları*, (Çev: E.Varinlioğlu), Ankara. (*Ancient Turkey. A Traveller's Guide*, London 1989)
- Luckenbill, D.D.1968:** *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, Vol. II, Chicago.
- MacKay, Th.S.1990:** “The Major Sanctuaries of Pamphylia and Cilicia”, *ANRW II, Vol. 18.3*, (Eds:W.Haase- H.Temporini), Berlin-New York, 2045-2129.
- Magie, D.1950:** *Roman Rule in Asia Minor to the End of the Third Century Christ*, I-II, Princeton
- Mellink, M.J.1989:** “Anatolia and Foreign Relations of Tarsus in the Early Bronze Age”, *Fs.T.Özgiç*, Ankara, 319-331.
- Mellink, M.J.1993:** “The Anatolian South Coast in the Early Bronze Age: The Cilician Perspective”, *Between the Rivers and Over the Mountains: Archaeologica Anatolica et Mesopotamica Alba Palmieri Dedicata*, (Ed: M.Frangipane), Roma, 495-508.
- Meyer, Ed.1925:** *Die Grenzen der hellenistischen Staaten in Kleinasien*, Zürich-Leipzig.
- Michel, E.1954-1959:** “Die Assur-Texte Salmanassars III (858-824)”, *WO II*, 27-45.
- Mora, C.1987:** *La glittica Anatolica del ii millennio A.C.: Classificazione tipologica i. I sigilli a iscrizione geroglifica Studia Mediterranea 6*, Pavia.
- Orthmann, W.1976-1980:** “İçel”, *RIA 5*, 24-27.
- Ostrogorsky, G.1952:** *Geschichte des byzantinischen Staates*, München.(Türkçesi: *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev:F.İşiltan), Ankara 1999⁵).
- Ökse, T.1999:** “Salat Tepe 1998 Araştırması”, *Ilisu ve Karkamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 1998 Yılı Çalışmaları*, (Eds:N.Tuna-J.Öztürk), Ankara, 345-351.
- Öz, H.1991:** *Tarsus Tarihi*, İstanbul.
- Özbayoğlu, E.1999:** “Soloi (Cilicia) ve “Soloecismus”, *Olba II/I*, I.Uluslararası Kilikia Arkeolojisi Sempozyumu Bildirileri, 209-219.
- Parpola, S.1970:** *Neo Assyrian Toponyms(Ahlamu,Aramu)*, AOAT 6, Neukirchen.
- Postgate, J.N.1973:** “Sargon’s Letter Referring to Midas”, *Iraq 35*, 21-34.
- Postgate, J.N.1997:** “Kilise Tepe”, *Anatolian Archaeology 3*, 8-9.
- Robert, L.1935:** “Villes d’Asie Mineure”, *Études de Géographie Antique*, Paris, 255-319.

- Rossner, E.P.1987:** *Die neuassyrischen Felsreliefs in der Türkei, Ein archäologischer Reiseführer*, München.
- Rossner, E.P.1988:** *Die hethitischen Felsreliefs in der Türkei, Ein archäologischer Reiseführer*, München.
- Ruge, W.1933:** "Mopsuestia", *RE XV,1*, Sp. 243-245.
- Russell, H.1988:** "Research on Assyrian Rock Monuments", *VI. AST*, 17-18.
- Sandars, N.K.1978:** *Sea Peoples, Warriors of the Ancient Mediterranean*, London.
- Savaş, S.Ö.1998:** *Anadolu (Hitit-Luwi) Hiyeroglif Yazıtlarında Geçen Tanrı, Şahıs ve Coğrafya Adları*, İstanbul.
- Sayar, M.H.1999:** "Antik Kilikya'da Şehirleşme", *XII. TTKong. I*, Ankara, 193-216.
- Schneider, E.E.1997:** "Excavations and Research at Elaiussa Sebaste: 1995 First Campaign", *18.KST II*, 367-381.
- Smith, S.1924:** *Babylonian Historical Texts, Relating to the Capture and Downfall of Babylon*, London.
- Smith, S.1947:** *The Statue of Idri-mi*, London.
- Smith, W.S.1965:** *Interconnection in the Near East*, New Haven.
- Steadman, S.R.1994 a:** "Prehistoric Sites on the Cilician Coastal Plain : Chalcolithic and Early Bronze Age Pottery from the 1991 Bilkent University Survey", *AS XLIV*, 85-103.
- Steadman, S.R.1994 b:** *Isolation vs. Interaction: Prehistoric Cilicia and its Role in the Near Eastern World System*, Ph.D., Berkeley.
- Syme, R.1939:** "Observations on the Province of Cilicia", *Anatolian Studies Presented to William Hepburn Buckler*, (Eds:W.M.Calder-J.Keil), Manchester, 299-332.
- Taşkıran, C.1993:** *Silifke (Seleucia on Calycadnus) and Environs*, Ankara.
- Taşyürek, O.A.1975:** "Some New Assyrian Rock-Reliefs in Turkey", *AS XXV*, 167-180.
- Tekoğlu, R.-Lemaire, A. vd. 2000:** "La bilingue royale Louvito-Phénicienne de Çineköy", *CRAI*, 961-1006.
- Tobin, J.1996:** "The City in the Sand Dunes: A Survey of A Roman Port Facility in Cilicia", *XIII.AST 2*, 151-164.
- Ünal, A.1974:** *Hattusili III, Hattusili bis zu seiner Thronbesteigung, Teil 1: Historischer Abriss, Teil 2: Quellen und Indices*, THeth 3 ve 4, Heidelberg.
- Ünal, A.1986:** "Das Motif der Kindesaussetzung in den altanatolischen Literaturen", *XXXII. RAI*, Keilschriftliche Literaturen, Berliner Beiträge zum Vorderen Orient: 6, (Eds:K.Hecker-W.Sommerfeld), Berlin, 129-136.
- Ünal, A.1994:** "Misis", *RIA 8/3-4*, 269-270.
- Ünal, A.1996:** *The Hittite Ritual of Hantitaššu from the City of Hurma Against Troublesome Years*, Ankara.
- Ünal, A.1997 a:** "Hurriler. Hurri Tarihi, Kültürü ve Arkeolojisiyle İlgili Yeni Buluntular ve Gelişmeler", *1996 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları*, 7-35.
- Ünal, A.1997 b:** "Zur historischen Geographie von Kizzuwatna und Lage von Sirkeli-eine Bilanz", *Ist.Mitt. 47*, 143-150.
- Ünal, A.1998:** *Hittite and Hurrian Cuneiform Tablets from Ortaköy (Çorum) Central Turkey, With two Excursuses on the "Man of the Storm God" and a full edition of KBo 23.27*, İstanbul.

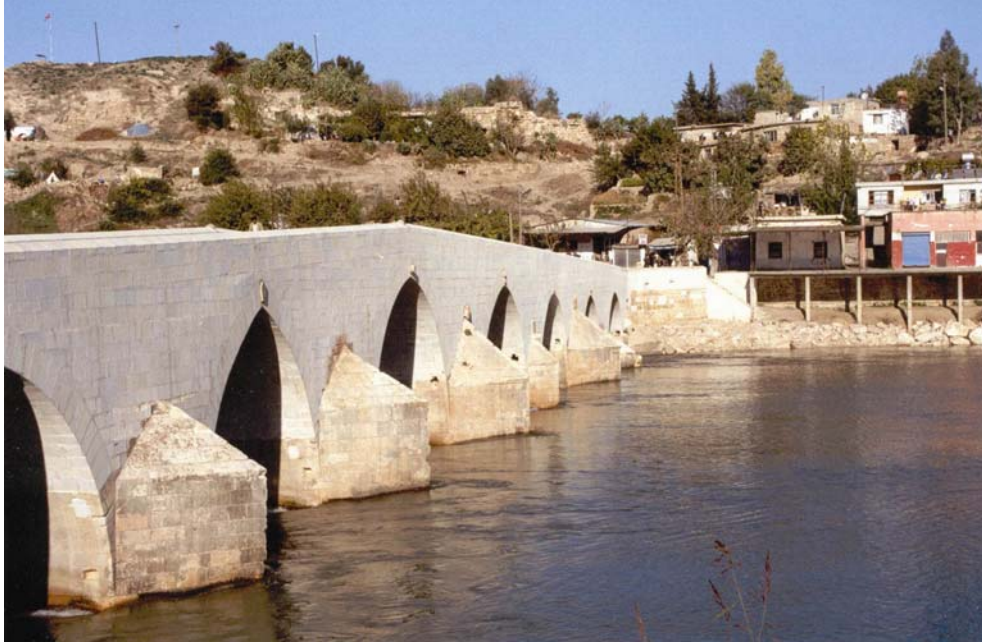
- Ünal, A.1999:** *Etiler-Hititler ve Anadolu Uygarlıkları*, İstanbul.
- Ünal, A.2000 a:** “Adana’da Kizzuwatna Krallığı Taş Devrinden Hitit Devleti’nin Yıkılışına Kadar Adana ve Çukurova Tarihi”, *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı*, (Eds:S.Koz-E.Artun), İstanbul, 43-69.
- Ünal, A.2000 b:** “Çukurova’nın Antik Devirlerde Taşıdığı İsimler ile Fiziki ve Tarihi Coğrafyası”, *Efsaneden Tarihe, Tarihten Bugüne Adana: Köprü Başı*, (Eds:S. Koz-E. Artun), İstanbul, 18-41.
- Ünal, A.2002:** *Hititler Devrinde Anadolu I*, İstanbul.
- Ünal, A.2003:** *Hititler Devrinde Anadolu II*, İstanbul.
- Ünal, A.2005:** *Hititler Devrinde Anadolu III*, İstanbul.
- Ünal, A.-Girginer, K.S.Baskıda:** *Kilikya-Çukurova, En Eski Çağlardan Osmanlı Dönemi’ne Kadar Çukurova’nın Tarihi, Tarihi-Coğrafyası ve Arkeolojisi, Kraliçe Puduhepa ve Kent Rehberi Ekleriyle Birlikte*.
- Vanschoonwinkel, J.1990:** “Mopso: Legendes et Realite”, *Hethitica 10*, 185-211.
- Vryonis, S.1971:** *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh through the fifteenth Century*, Berkeley.
- Werner, R.1951:** “Eine griechische Inschrift aus Karataş”, *JKF 1*, 325-327.
- Wilson, J.A.1969³:** “The Asiatic Campaigns of Thut-mose III”, *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, (Ed:J.B.Pritchard), Supplement, Princeton, 235-245.
- Winlock, H.E.1921:** “An Egyptian Statuette from Asia Minor”, *BMMA XVI/9*, 208-210.
- Wiseman, J.D.1953:** *The Alalakh Tablets*, London.
- Wiseman, J.D.1956:** *Chronicles of Chaldean Kings (626-556) in the British Museum*, London.
- Wittek, P.1935:** “Von der byzantinischen zur türkischen Toponomie”, *Byzantion 10/1*, 11-64.
- Yoshida, D.-Kammenhuber, A.1995:** “Hurriter und Hethiter. Mit besonderer Berücksichtigung der Beziehung zwischen Hatti und Kizzuwatna”, *Essays on Ancient Anatolia and Surrounding Civilizations*, (Ed:H.I.H. Prince T. Mikasa), 201-212.
- Zadok, P.1985:** *Geographical Names According to New-and Late-Babylonian Texts*, RGTC 8, Beihefte zum TAVO 7, Wiesbaden.
- Zoroğlu, K.L.1994:** “Cilicia Tracheia in the Iron Age: The Khilakku Problem”, *The Proceedings of the Third Anatolian Iron Ages Colloquium, Held at Van, Anatolian Iron Ages 3*, (Eds:A. Çilingiroğlu-D. French), 301-309.
- Zoroğlu, K.L.1996:** *A Guide to Tarsus*, Ankara.

Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

Resim 5

Resim 6

Resim 7

Resim 8

Resim 9

Resim 10

Resim 11

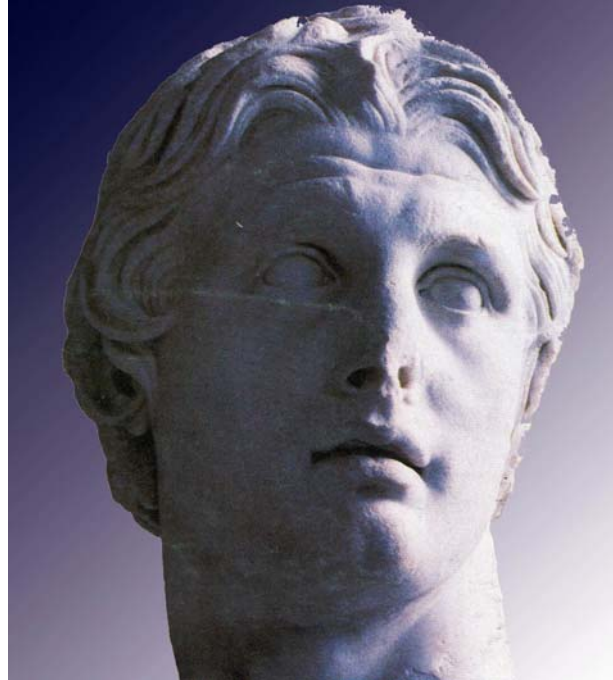
Resim 12

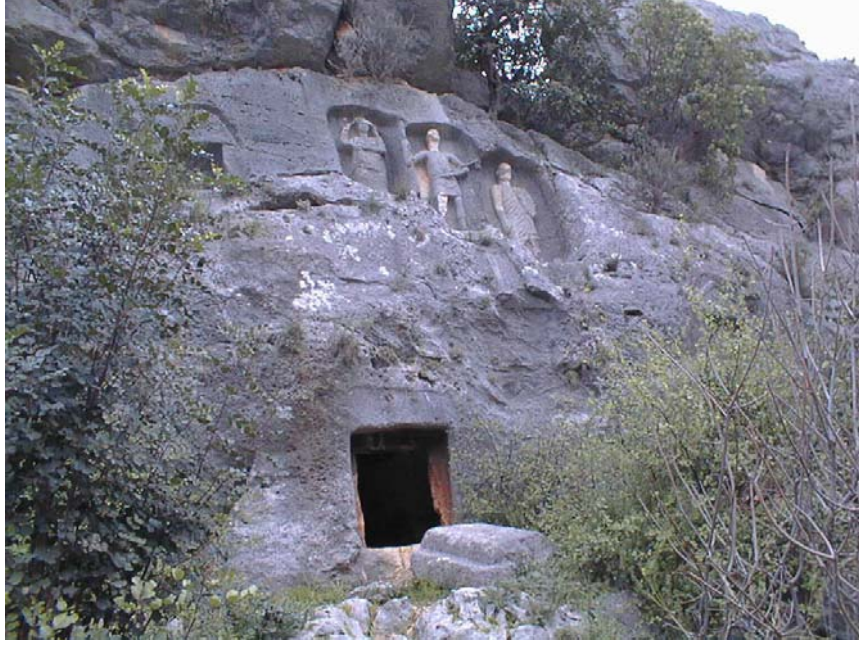
Resim 13

Resim 14

Resim 15

Resim 16

Resim 17

Resim 18

Resim 19

Resim 20

Resim 21

Resim 22

Resim 23